

ZO DOEN WIJ

DAT HIER!

Doing things with varkens and words

Discursieve technieken in de strijd
om transitie van de grootschalige
veehouderij

Martijn Duineveld

#2

Colofon

De reeks 'Zodoenwijdathier!' gaat over burgers, hun verzet, hun passies en hun verbondenheid met de omgeving. De wijze waarop burgers zich verenigen, macht uitoefenen, centraal komen te staan en gemarginaliseerd worden in discussies over het algemeen belang, is het bestuderen meer dan waard. Het zijn experimenten van sociale innovatie, waarin de in ijzer en beton gegoten structuren van de sociaaldemocratische en neoliberale samenleving worden uitgedaagd door de informaliteit van burgerinitiatieven. Het onderzoek hiernaar vindt plaats in het kader van Kennisbasis (KB6) en Beleidsonderzoek.

Ontwerp: Luc Dinnissen (www.studioids.nl)

Voorwoord	5
Honderdvijftig hoogleraren	7
Vreemde luchtjes in de keuken	9
Inleiding	13
Wenken voor de academische Machiavellist	15
Agroparken	21
Burgerverzet	22
Een aantal argumenten tegen de schaalvergroting	25
Discursieve machtstechnieken	29
Kennis en argumenten	30
Werken aan een positief imago	33
Woorden en hun connotatie	35
Onduidelijkheid scheppen in de verantwoordelijkheden	37
Diskwalificeren en marginaliseren	39
Tegenstand als obstakel voor verandering framen	45
Conclusie	47
Aanbevelingen	51
Literatuur	53
Noten	57

De reeks 'Zodoenwijdathier!' gaat over burgers, hun verzet, hun passies en hun verbondenheid met de omgeving. De wijze waarop burgers zich verenigen, macht uitoefenen, centraal komen te staan en gemarginaliseerd worden in discussies over het algemeen belang, is het bestuderen meer dan waard. Het zijn experimenten van sociale innovatie, waarin de in ijzer en beton gegoten structuren van de sociaaldemocratische en neoliberale samenleving worden uitgedaagd door de informaliteit van burgerinitiatieven. De verzorgingsstaat mag volgens sommigen zijn langste tijd gehad hebben, zijn streken ijlen nog immer na. Vele instituties denken het goed voor te hebben met burgers en geloven nog altijd te spreken voor iedereen. Tegelijkertijd wordt het fenomeen van zelforganisatie in de samenleving toegejuicht. Het zou de zelfredzaamheid van burgers bevorderen en het is in een beweging een mooie legitimatie om bezuinigen door te voeren. Zelfredzame burgers mag als een ideaal klinken, beleidsmensen geven hun taken niet zomaar uit handen. Daarvoor is veel vertrouwen nodig. Burgers, op hun buurt nemen niet zomaar de taken van de overheid over, hebben niet dezelfde probleem definities en streven niet per definitie dezelfde doelen na. Ze gaan hun eigen weg en kiezen waar hun energie naar stroomt. Geprikkeld door de complexiteiten en tegenstrijdigheden binnen de thematiek van de burgerinitiatieven, zelforganisatie en sociale innovatie, is het thema al een klein decennium object van onderzoek bij de WUR. Er is onderzoek gedaan naar trends en

theorieën over zelforganisatie, closed communities, de soorten initiatieven en motieven van actieve burgers, historische organisatievormen, de strategieën van burgers als overheden, verzet tegen stedenbouwkundige transitie, sociale en ruimtelijke binding, het Nimby denken en vele andere verwante onderwerpen. Veel van dit onderzoek is terecht gekomen in wetenschappelijke artikelen en heeft een breed publiek gezocht via de reeks Burgers en Landschap. Deze reeks is inmiddels afgesloten, een nieuwe is van start gegaan.

Het doel van deze nieuwe reeks 'Zodoenwijdathier!' is om uiteenlopende rol van burgerinitiatieven en hun relatie tot het snel veranderende ambtelijke, bestuurlijke en politieke krachtenveld nog beter te begrijpen. De praktijk van ruimtelijke politiek en beleidsvorming staat daarbij centraal. We hopen dat de reeks leidt tot een beter begrip van de kracht van burgerinitiatieven en meer inzicht geeft in de daarmee verbonden maatschappelijke en politieke dilemma's. De reeks wil bijdragen aan het vernieuwen van de democratie waarin de pluriformiteit in de samenleving beter tot zijn recht komt. Daarvoor is het nodig een veelheid aan praktijken object van onderzoek te maken, welke als achterland kunnen dienen voor een platform waarin ervaringen in zelforganisatie kunnen worden uitgewisseld, zoals een incubatorfunctie voor sociale innovatie. In dit deel twee komt het maatschappelijk verzet tegen de intensivering en schaalvergroting van de dierhouderij aan de orde. Het rapport zelf neemt geen plaats in het debat maar maakt het object van onderzoek. De lezer zal spoedig ontdekken dat het is niet geschreven vanuit de nog immer bestaande opvatting dat een dialoog tussen uitersten kan leiden tot consensus. Consensus is veeleer een retorische strategie die tot doel heeft antagonisme te verhullen tussen knorrende knarren en lispelende lieden. Ik wens de lezer veel leesplezier.

Roel During

Coördinator van het onderzoek aan burgerinitiatieven en sociale innovatie

April 2010. Meer dan honderdvijftig hoogleraren hebben de politiek opgeroepen de intensieve veehouderij drastisch te veranderen. De professoren staan achter het ‘Pleidooi voor een Duurzame Veehouderij – einde aan de georganiseerde onverantwoordelijkheid’. Daarin wordt gepleit voor een veehouderijstelsel dat diervriendelijker is en beter voor het milieu. Niet iedereen vindt het een handige zet van de hoogleraren: ‘Als hoogleraar moet je goed weten waar je echt hoogleraar in bent en over welke onderwerpen je meepraat als gewone, verontruste burger. Ik vraag me af of in dit geval de prof titel niet door heel wat ondertekenaars wordt misbruikt’ (Resource, 2010).

Maken de professoren hier misbruik van hun positie door hun status als hooggeleerde expert in te zetten voor politieke doeleinden?

Sociaal wetenschappers kijken er niet van op. Zij hebben geleerd dat wetenschappers en wetenschappelijke kennis onlosmakelijk verbonden zijn met politiek, met normen en waarden en andersom (Turnhout, 2003). Kennis en macht zijn twee zijden van dezelfde medaille (Flyvbjerg, 1998). In het voorbeeld van ‘de boze hoogleraren’ is de relatie tussen macht en kennis volgens de criticus erg expliciet: de status van het hoogleraarschap wordt ingezet om een normatieve uitspraak te legitimeren en kracht bij te zetten. In

dit boekje richt ik me echter vooral op de subtiele, verborgen machtstechnieken, die minder gemakkelijk het nieuws halen maar onmiskenbaar een rol spelen in betwiste maatschappelijke vraagstukken. Daarbij gebruik ik het woord macht niet in de alledaagse zin van het woord. Het is voor mij een analytisch concept, geen normatief oordeel (cf. Foucault, 1998).

Het is een mooie zomerse dag in juni van het jaar 2009. Ik bevind mij in een keuken in het Betuwse dorp Erichem en neem daar een geur waar die ik eerder die dag in een varkensstal van een klein gemengd bedrijf in Wageningen had geroken. De lucht van varkensstront. De keuken is van meneer T. van het Actie Comité 'Knorhof Nee' en bevindt zich op 300 meter van Knorhof BV.

'Waarom een Actie Comité?' vraag ik hem.

'Voorheen stond hier een kippenbedrijf. De eigenaar is naar Portugal vertrokken en heeft het bedrijf verkocht aan de heer S., de huidige eigenaar van de Knorhof. De heer S. heeft voor het opstarten van zijn bedrijf een bijeenkomst hier in het dorp, hier in Erichem, georganiseerd. In het dorps huis. We zouden volgens hem nog minder last hebben van zijn varkens dan van de kippen van familie T.. Wij dachten, nou dat klinkt allemaal als een prima bedrijf. Vervolgens heeft de heer S. alle muren eruit laten slopen en is de oude schuur volledig verbouwd. De gemeente leek alles toe te laten. En er kwamen geen 13.500 varkens, maar 20.000 varkens, 6500 meer dan was afgesproken. Toen woonden we opeens naast de grootste varkenshouderij in Nederland. Een jaar later, in 1997, hebben we handtekeningen ingezameld, en is de gemeente Buren met ons mee opgetrokken in het verzet tegen de ontwikkelingen. We hebben zelfs een advocaat van de gemeente toegewezen gekregen, daar mochten we gratis gebruik van maken.'

‘Dat is aardig,’ mompel ik.

‘Jaaaa eh, nou, de gemeente voelde natuurlijk dat de handhaving niet goed was gegaan. Toen hebben we ons gelijk gehaald bij de rechter van de Arnhemse rechtbank. De Knorhof houdt zich niet aan de wet, zo luidde de uitspraak. Maar de gemeente was er niet happig op om de straffen voor de Knorhof ook daadwerkelijk te innen. Dit heeft de heer S. waarschijnlijk geïnterpreteerd als: ‘heey, dit gaat eigenlijk wel goed, het overtreden van de vergunningen loont ‘. We zijn daarna ook bij de Raad van State geweest. Hij heeft toen een ‘op straffe van’ gekregen maar dat is niet geëffectueerd. Maar ja, misschien was het ook wel een stomme fout van ons om een advocaat van de gemeente aan te nemen. Deze heeft misschien meer de belangen van de gemeente gevolgd, dan die van ons vertegenwoordigd.’

‘Hebben jullie toen zelf een advocaat in dienst genomen?’

‘Nee, we hebben niet de financiële middelen om tegen de Knorhof te blijven procederen. In 2006 hebben we gelukkig wel wat hulp van de provincie gekregen. Tijdens de reconstructiewet zijn er door de provincie een aantal hokken verzegeld. Daarna werd de provincie verantwoordelijk. Intussen lag er een nieuwe aanvraag bij de provincie vanuit de Knorhof voor een milieuvergunning, inclusief het gebruik van luchtwassers. Deze is niet afgegeven mede door het bezwaar dat Wakker Dier, de gemeente en het actiecomité hadden ingediend. Het is hoe dan ook heel vreemd dat zo'n bedrijf gewoon kan doorgaan met de bedrijfsvoering. Inmiddels overtreedt het bedrijf al 13 jaar de wet.’

‘Mmmmm.’

‘Ja, het lijkt er wel op of er andere grote namen achter zitten, zoals de ABN-AMRO. Misschien willen deze partijen het bedrijf al te graag in stand houden. De wet wordt echter overtreden en in plaats van de activiteiten stop te zetten, wordt er nu gekeken hoe het bedrijf toch legaal door kan gaan.’

‘Hebben jullie nog contact gehad met de heer S.?’

‘Nee, er is nooit meer naar een dialoog gezocht. Wel wilde hij in 2000 nog een barbecue sponsoren in onze buurt. Daar zijn we niet op ingegaan. We zijn nu inmiddels 13 jaar verder en momenteel hebben we een reactieve houding in het verzet aangenomen. We hebben ook contact met andere actiegroepen. Zo hadden we laatst een gesprek met een actiegroep uit Creijl. Zij willen graag weten hoe het ons is afgegaan, aangezien zij met soortgelijke klachten te maken hebben als wij. En natuurlijk zijn er contacten geweest met Wakker Dier en Milieudefensie. Maar Wakker Dier kwam hier alleen naartoe als er wat media-aandacht te halen viel voor hen.’

‘Met hoeveel mensen zijn jullie eigenlijk?’

‘We bestaan in totaal uit 5 man, waarvan er eentje heel dichtbij de Knorhof woont en de rest hier in Erichem. Andere mensen hier in het dorp hebben ook meegewerkt aan ons protest, maar zijn afgehaakt omdat het te lang duurt. Sommigen in het dorp hebben ooit nog aangegeven dat ze als het nodig was wel een knokploeg bij elkaar konden verzamelen.’

‘Een knokploeg?’

‘Ja, maar zover is het gelukkig niet gekomen. Het actiecomité heeft echter altijd geprobeerd om het bij het juridische spel te behouden en niet meer dan dat. Het is ons allemaal begonnen om het verhelpen van de stankoverlast.’

Ik knik.

‘Ja, je ruikt het nu wat minder, maar soms is het heel heftig. Het is verder trouwens niet bekend of het gebruik van luchtwassers, die de heer S. wil gaan plaatsen, ook daadwerkelijk gaan helpen.’

Ik sprak meneer T. van het 'Actie Comité Knorhof Nee' omdat ik mij had voorgenomen onderzoek te doen naar het burgerverzet tegen de schaalvergroting in de veehouderij. Het onderzoek moest deel uit gaan maken van een reeks studies naar de kunst van het burgerverzet ('The arts of resistance' Scott, 1990), **ofwel: de strategieën** die burgers inzetten om sociaal-ruimtelijke transformaties tegen te houden (Dam et al., 2010, Duineveld et al., 2010). Het was mijn doel om te achterhalen welke machtstechnieken een rol spelen in de strijd tegen transformaties en transitieën. Ik interviewde een biologische boer, een reguliere boer, omwonenden van intensieve varkenshouderijen, gemeentelijke en provinciale ambtenaren en wetenschappers die betrokken zijn bij de transitie van de intensieve veehouderij. Uit de gesprekken werd snel duidelijk dat de verzetstechnieken van de heer van T. en anderen vergelijkbaar zijn met de technieken die ik in eerder onderzoek (Duineveld, 2004, Duineveld & Assche, 2011) was tegengekomen en die ook uit veel van de resistance literatuur af te leiden is (Dick, 2008, Yashar, 2007, Timothy, 2005, Amooore, 2005, Scott, 1990, Scott, 1985). Daarin is te lezen dat burgers steeds vaker vergelijkbare soorten middelen inzetten als de overheden waartegen ze strijden, ook in de strijd tegen de intensieve veehouderij. Ze gebruiken de media en bespelen die, vormen strategische allianties, produceren argumenten en maken gebruik van wetenschappelijke kennis. Bovenal maken zij volop en zeer pragmatisch gebruik van de juridische en planologische mogelijkheden die het Nederlandse ruimtelijke ordening systeem biedt (Beunen, 2010).

Ik interviewde ook een aantal collega-onderzoekers in mijn naaste omgeving, de Wageningen Universiteit, die bezig zijn met het uitdenken en implementeren van nieuwe, innovatieve en duurzame grootschalige veehouderijsystemen. Ze bleken goed op de hoogte van de argumenten en acties van de tegenstanders en reageerden daarop in rapporten, kranten, op de radio en op filmpjes op het internet. Over de wijze waarop pleitbezorgers van sociaal-ruimtelijke transformaties omgaan met verzet had ik in de literatuur weinig tot niks gevonden en ik besloot de focus van het onderzoek te verleggen. Niet langer zouden verzetsstrategieën tegen de grootschalige veehouderij centraal staan in mijn studie, maar de wijze waarop de pleitbezorgers van de agroparken omgaan met weerstand en verzet.

Ik beperk me in deze studie voornamelijk tot het analyseren van discursieve machtstechnieken, zoals argumenten, kennis en retoriek (Wittgenstein, 2002, Foucault, 1982, Foucault, 1994a, MacKenzie & Muniesa, 2007). Discursieve machtstechnieken zijn taalhandelingen die zowel bewust als onbewust worden geproduceerd en werkzaam zijn. Omdat het heel moeilijk is in een analyse het onderscheid te bepalen tussen intentionele en niet-intentionele machtstechnieken, zal ik dat ook niet proberen (Bourdieu, 1988).

Tot slot van dit begin, enkele woorden voor lezers die sceptisch zijn over het gebrek aan onafhankelijkheid dat wetenschappelijk onderzoek en ook de journalistiek karakteriseert. Ik heb getracht zoveel mogelijk amoreel, onbevooroordeeld te blijven. Dat wil zeggen dat ik mijn eigen normatieve voorkeuren en die van het instituut waar ik werkzaam ben, voor dit onderzoek zo veel mogelijk opzij heb gezet. Waarom? Omdat ik een ander doel heb met deze studie. Ik wil onderzoeken hoe kennis en macht met elkaar vervlochten zijn. Dat is niet alleen interessant. Het is ook zeer relevant voor het functioneren van een democratie als de onze, waarin een constante strijd plaatsvindt tussen verschillende kennis/macht configuraties, tussen wetenschappers, burgers en politici.

Dit onderzoek

vertrekt vanuit het idee dat politiek, bestuur, ruimtelijke ordening, governance, transities, et cetera kunnen worden gezien als een strijdtoneel (Foucault, 2003a). Ik denk dat dit een erg behulpzaam analytisch kader is om praktijken mee te analyseren. Het is niet de enige of de beste metafoor. Planning kan ook geanalyseerd worden als een aan regels gebonden spel, of als een netwerk van actoren, of als een confrontatie tussen verschillende culturen en het planningsysteem zelf kan ook worden geanalyseerd als een opzichzelfstaande cultuur, met eigen rituelen en overtuigingen (Van Assche, 2004).

Wie de strijdtoneel metafoor gebuikt voor zijn analyses is een academische Machiavellist. Hij/zij is er niet op uit een uiteenzetting te geven van de formele werking en het gebruik van regels in transitie- of plannings processen. Liever beschrijft de academische machiavellist hoe het er 'echt' aan toegaat in uiteenlopende praktijken. Hij/zij gelooft echter niet dat je daarvoor simpelweg naar buiten kunt gaan en kunt gaan opschrijven wat er gebeurt. De Machiavellist weet dat een objectieve waarneming en beschrijving van de wereld onmogelijk is (Fuchs, 2001). Observaties, waarnemingen en beschrijvingen zijn altijd gekleurd door theoretische en conceptuele kaders. Vaak zijn mensen zich niet bewust van de kaders waarmee ze de wereld waarnemen en ontdekken ze de gekleurdheid van hun waarnemingen pas in confrontatie met anderen. Van de academische Ma-

chiavellist wordt echter wel verwacht dat hij zich bewust is van de kaders van waaruit hij de wereld observeert en er wordt ook verwacht dat hij deze expliciet maakt, zodat iedereen kan lezen vanuit welk perspectief een studie is gedaan.

De academische Machiavellist gaat er vanuit dat DE waarheid niet bestaat, maar dat mensen die in uiteenlopende praktijken, netwerken of systemen construeren. Wat op een gegeven moment, binnen een bepaald netwerk, waar is, is onlosmakelijk verbonden met macht. 'De waarheid heeft de macht nodig,' beweerde Nietzsche al, 'Op zichzelf is de waarheid geenszins een macht – hoezeer ook de adept der mooidoenerige verlichting het tegendeel mag beweren! Zij moet veeleer de macht aan haar zijde zien te brengen dan wel met geweld de partij der macht kiezen, anders zal zij altijd weer ten gronde gaan! Dit is nu wel voldoende en meer dan voldoende bewezen!' (Nietzsche, 1977) Foucault volgde hem daarin: 'Misschien moeten we ook afstand nemen van een traditie die suggereert dat kennis slechts kan bestaan waar machtsverhoudingen zijn opgeschort, en dat kennis zich alleen kan ontwikkelen los van de belangen, eisen en geboden van de macht. Misschien moeten we het denkbeeld laten varen dat (...) afstand doen van macht een voorwaarde is om kennis te verwerven. We moeten veeleer erkennen dat macht kennis produceert (...), dat kennis en macht elkaar direct impliceren, dat er geen machtsverhouding bestaat zonder de vorming van een daaraan gecorreleerd kennisgebied, en dat er geen kennis bestaat die niet tegelijk machtsverhoudingen veronderstelt en vormt' (Foucault, 2001).

Bepaalde kennis of uitspraken zijn, in een zekere context, meer waar dan andere omdat ze geproduceerd zijn en gedeeld worden door een geautoriseerde groep of organisatie (een wetenschappelijke discipline, bijvoorbeeld). Macht definieert dat de uitspraken van bepaalde mensen en organisaties, binnen sommige praktijken, als waarheden worden geaccepteerd en die van anderen als onjuist terzijde worden geschoven. Macht bepaalt dat sommige mensen passen binnen de orde van een bepaalde praktijk van denken, spreken en handelen en daarom het recht hebben (de waarheid) te spreken en dat anderen het zwijgen wordt opgelegd.

Voor de academische Machiavellist is macht een centraal concept in zijn analyses. Hij gebruikt het echter in een niet-alledaagse betekenis. Het woord macht heeft vaak een negatieve klank of betekenis. Macht is iets wat mensen hun vrijheid ontnemt, iets dat onderdrukt, iets dat immoreel is. Macht is slecht. Ook wordt macht in het alledaagse taalgebruik vaak gezien als iets dat je kunt bezitten. Denk aan zinnen als: 'Die heeft veel macht.', 'Dat is een machtige organisatie.' en 'Ik heb de macht.'. Ook in sommige academische interpretaties wordt het begrip macht vergelijkbaar gebruikt. Het wordt gezien als een hulpmiddel dat je kan mobiliseren, denk aan geld, aanzien en kennis (Buechler, 2000). De academische Machiavellist volgt Foucault en zet zich met hem af tegen veel bestaande conceptualisering van het begrip macht: 'Nu veronderstelt de studie (...) dat de macht die wordt uitgeoefend niet wordt opgevat als een bezit maar als een machtstechniek, en dat haar dominerende effecten niet worden toegeschreven aan een 'inbezitneming', maar aan disposities, manoeuvres, tactieken, technieken en procédés. Het veronderstelt dat we haar niet zozeer beschouwen als een privilege dat men kan bestendigen, maar veeleer als een netwerk van altijd actieve, altijd gespannen verhoudingen, en dat we als model voor haar de eeuwige strijd nemen en niet het verdrag (de regeling van een overdracht), of de verovering (de inbezitneming van een gebied). Kortom, we moeten erkennen dat deze macht niet zozeer bezeten als wel uitgeoefend wordt, dat ze niet het verworven of behouden 'privilege' van de heersende klasse is (...)' (Foucault, 2001: 42).

De academische Machiavellist doet zijn best zich niet te laten verleiden zich in zijn analyses van politieke praktijken te sterk te laten richten op de veronderstelde machtscentra, zoals de koningin, het parlement, de regering, de overheid.

In political thought and analysis, we still have not cut off the head of the king. Hence the importance that the theory of power of right and violence, law and legality, freedom and will, and especially the state and sovereignty... To conceive of power on the basis of these problems is to conceive of it in terms of a historical form that is characteristic of our societies: the juridical monarchy. (...) It is utterly incongruous with the new methods of power whose operation is not ensured by

right but by technique, not by law but by normalization, not by punishment but by control, methods that are employed on all levels and in forms that go beyond the state and its apparatus. (Foucault, 1998)

De academische Machiavellist ziet overal macht. Macht is overal en wordt uitgeoefend vanuit verschillende standpunten en posities (Foucault, 1998). Daarbij is macht voor hem goed noch slecht. Hij koppelt geen waardeoordeel aan het begrip macht. Het kan zowel repressief als productief werken: macht produceert bepaalde werkelijkheden, kennis, waarden, subjecten et cetera en maakt andere onmogelijk, marginaliseert deze of drukt deze naar de achtergrond (Foucault, 1998: 81-102, vgl. Foucault, 1994b).

Een meer specifieke notie van het begrip macht kan de academische Machiavellist ontleen aan de colleges van Foucault genaamd Society Must Be Defended waarin hij het strategische denken van Hobbes, Machiavelli en Von Clausewitz heeft onderzocht op de mogelijkheid deze te gebruiken voor politiek-maatschappelijke analyses. Centraal in die analyse staat de vraag in hoeverre de 'politiek als de voortzetting van oorlog met andere middelen' kan dienen als uitgangspunt voor zijn machtanalyses. Deze inzichten geven ons een waardevol startpunt om ook governance en transitie- en planningsprocessen te onderzoeken als een strijd waarin verschillende groepen mensen verschillende 'gereedschappen' aangrijpen om de door hen gestelde doelen te bereiken, zoals de discursieve machtstechnieken die ik in dit boekje bespreek.

Het beschreven theoretische kader is opzettelijk zeer algemeen gehouden. De academische Machiavellist heeft namelijk een zeer pragmatische opvatting over het gebruik van theorie. Hij gebruikt theorieën en concepten van auteurs als Foucault, Bourdieu en Luhmann, als gereedschapskistjes en gereedschap. Hij is er erg beducht voor zijn eigen en andermans theorieën te interpreteren als universele waarheden. Hij doet er alles aan om te vermijden dat hij theoretische systemen en methoden ontwikkelt die op grote schaal worden geïnstitutionaliseerd en overal worden gebruikt. Geen van de theorieën en de methoden die hij gebruikt zijn daarom definitief.

Tot slot: de academische Machiavellist dient zijn analyses en beschrijvingen te doen vanuit minimale normatieve uitgangspunten. Hij moet een amorele positie innemen. Let wel: Amoreel \neq immoreel. Hij heeft niet tot doel de morele regels van de groepen, praktijken of discoursen die hij bestudeerd bewust te schenden. Hij is amoreel en tracht de normen en waarden die hem het beeld op de reële machtsspelen vertroebelen tijdelijk opzij te zetten. Het is ook zeker niet de bedoeling dat de academische Machiavellist amoreel in de dagelijkse praktijk moet zijn, maar tijdens zijn analyses zal hij zijn morele oordelen tijdelijk opzij zetten. Daardoor is het mogelijk realistischer te beschrijven hoe de politiek-maatschappelijke processen plaatsvinden, omdat een amorele analyse ook impliceert dat de onderzoeker ook zaken in zijn analyse meeneemt die misschien als onwenselijk worden beschouwd.

Een agropark 'is een cluster met agrofuncties en daaraan gerelateerde bedrijvigheid op of rondom een locatie. Hier vindt hoog productieve plantaardige en dierlijke productie en verwerking plaats op industriële wijze met de inzet van veel kennis en technologie. Binnen de cluster van verschillende ketens worden de kringlopen van water, mineralen en gassen op een slimme manier gesloten en wordt het gebruik van fossiele energie geminimaliseerd, met name door verwerking van verschillende stromen rest- en bijproducten in de ketens' (Smeets, 2009). Zo kan de energie die ontstaat in een varkenshouderij worden gebruikt voor de verwarming van een nabij gelegen kassencomplex en kunnen de afvalproducten van de tuinbouw als varkensvoer dienen. Dit heeft volgens de pleitbezorgers van de agroproductieparken vele voordelen.¹ Door de concentratie van activiteiten is er minder ruimte nodig en kunnen de bedrijven die nu nog her en der over het landschap verdeeld zijn daaruit verdwijnen. Ook zouden de transportkosten gereduceerd kunnen worden doordat de veevoederproductie plaatsvindt nabij het vee en doordat de agroparken nabij de afzetmarken gelegen kunnen zijn. Daarbij wordt de uitstoot van bijvoorbeeld ammoniak en fijnstof gereduceerd en de hightech gecontroleerde omgeving verlaagt bovendien de kans op dierziektes. De ontwikkeling van de agroparken zou een antwoord zijn op de wereldwijde toename van de vraag naar vleesproducten. Een toename die wordt veroorzaakt door de economische ontwikkeling van landen als China en India. Aldus de pleitbezorgers van de agroparken.²

De eerste ideeën over agroparken en andere innovatieve vormen van schaalvergroting in de veehouderij, zoals de varkensflat, dateren van voor de laatste eeuwwisseling en hebben daarna een vlucht genomen.³ Het idee van het agropark is in de afgelopen jaren door de Nederlandse overheid actief gestimuleerd en in de markt gezet. Deels uit aardgasbaten betaalde organisaties zoals het Innovatienetwerk, Transforum en Platform Agrologistiek hebben enkele miljoenen geïnvesteerd in projecten die tot doel hadden het agroproductiepark als concept verder te ontwikkelen en deze te implementeren. De uitvoering daarvan is deels in handen geweest van Alterra, onderdeel van Wageningen University en Research Centre. Tot op heden zijn er vijf initiatieven genomen tot de bouw van een agroproductiepark, ondermeer in de haven van Rotterdam, in Limburg, in de Chinese provincie Jiangsu en in India. De initiatieven in Rotterdam en Amsterdam zijn beide stop gezet. Ook in China ligt de boel stil. In India, Terneuzen en in Noord-Limburg gaan de projecten vooralsnog door (Smeets, 2009).

Een goed gedocumenteerd voorbeeld is het project in Noord-Limburg, preciezer: Horst aan de Maas (Termeer et al., 2009, Smeets, 2009). Daar heeft het gemeentebestuur op 12 februari 2008 'de gebiedsvisie goedgekeurd voor een Landbouwontwikkelingsgebied (LOG) aan de Witveldweg. LOG's maken onderdeel uit van het landelijke reconstructiebeleid (...). Bij de ontwikkeling van de gebiedsvisie voor dit LOG is door de gemeente expliciet rekening gehouden met de mogelijke vestiging van een [agropark]. (Termeer et al., 2009)' Het agropark gaat daar 'straks ruimte bieden aan 35.000 varkens en 1,2 miljoen kippen' (Smeets, 2009).⁴ In een endnoot de interpretatie van Termeer en anderen van het implementatieproces van het agropark in Horst aan de Maas.⁵

Burgerverzet Ondanks de tientallen rapporten, artikelen en een proefschrift waarin het nut en de noodzaak van agroparken uitvoerig worden besproken en met sociologische en technologische analyses worden onderbouwd, is er sinds de lancering van de eerste ideeën over de agroparken veel scepsis, weerstand en actief verzet geweest tegen deze ontwikkeling. Een van de eerste tekenen daarvan is een kritische evaluatie van de Raad voor Dienaangelegenheden:

De uitkomsten van de voorstudie naar het Deltapark acht de Raad echter minder geslaagd. Het zijn met name - de grootschaligheid van het project, - de veronachtzaming van het eigen van de dierhouderij (het is geen industrie), - het ontbreken van een economische analyse, - het zich niet bekommeren om het ontbreken van een maatschappelijk draagvlak voor industriële agroproductie en - het onvoldoende rekening houden met de mogelijkheid dat grote veterinaire problemen optreden, die ervoor zorgen dat met dit rapport een fout signaal wordt afgegeven. (...)

Voor wat betreft de gezondheidsaspecten is de Raad van mening dat door de grootschalige opzet enorme risico's worden genomen. Door het stellen van allerlei randvoorwaarden kan dat grotere risico verminderd. (Raad voor Dierenaangelegenheden 2001)⁶

Burgers, natuur en milieuorganisaties en politieke partijen hebben zich in de afgelopen 10 a 15 jaar met uiteenlopende argumenten, ingezonden brieven, pamfletten, protesten, posters en lobbywerk verzet tegen alle vormen van schaalvergroting in de veehouderij, waaronder ook de agroparken.

Op 13 december 2007 wordt het burgerinitiatief 'Stop fout vlees' georganiseerd door Milieudefensie in het finale Kamerdebat hierover van tafel geveegd. De coalitie wil de bio-industrie niet gedwongen saneren. In dezelfde maand stelt het College van Rijksadviseurs in een advies aan de ministers Cramer (VROM) en Verburg (LNV) dat megastallen voorlopig nog wel in te passen zijn in het landschap, vooral in de aangewezen landbouwontwikkelingsgebieden. Volgens de rijksadviseurs heeft bijna niemand de schaalvergroting in de landbouw aan zien komen, waardoor stagnatie in de besluitvorming op de loer ligt. Nieuwe concepten als agroparken moeten volgens het College worden gestimuleerd.

In mei 2008 start Milieudefensie een nieuwe actie tegen megastallen via de opening van de website www.stopveefabrieken.nl waarop tips staan om megastallen tegen te gaan. (Termeer et al., 2009)

Ook de bewoners van Grubbenvorst en Horst aan de Maas, kwamen in verzet toen ze, geholpen door de lokale media, in de gaten kregen wat de plannen voor het agroproductiepark behelsden. 'De Parel aan de Maas dreigt te vergassen' kopte De Pers op 6 februari 2008:

Vijfduizend mensen wonen er in Grubbenvorst. En binnenkort 1,3 miljoen kippen en 33.000 varkens. Maar het dorp verzet zich tegen de geplande megastallen.

Voor wie denkt dat het verzet zich beperkt tot een groepje querulanten: maak een rondje door het Noord-Limburgse kerkdorp Grubbenvorst en kijk naar de huizen. Je ziet dezelfde onheilspellende poster overal: twee kinderen op een schommel met gasmaskers op. 'Fijn buitenspelen in Grubbenvorst!' staat ernaast.

Als het aan het gemeentebestuur ligt, verschijnt aan de dorpsrand een veecomplex met meer kippen en varkens dan waar ook in Nederland. (...)

De actiegroep heeft maanden lang onderzoek verricht naar Het Nieuw Gemengd Bedrijf. Op tien A4'tjes zetten de tegenstanders hun bezwaren uiteen, van de teloorgang van de kleinere gezinsbedrijven tot de gevreesde ziekenhuisbacterie MRSA die zou kunnen ontstaan in een megastal. Het voornaamste bezwaar geldt het fijnstof dat van de kippenveren komt - vandaar die gasmaskers.

Horst aan de Maas staat niet op zichzelf. Het verzet tegen de ideeën over en bouw van varkensflats, megastallen en agroparken kent geen kern, geen eenduidige verzetshaard. Het verzet komt uit vele richtingen en er worden uiteenlopende argumenten en andere discursieve en non-discursieve machtstechnieken ingezet in de strijd tegen de komst van megastallen, varkensflats en de agroparken. Om enig inzicht te verschaffen in het verzet geef ik een uiteenzetting van het grootste deel van de argumenten die de tegenstanders hebben gebruikt. Deze hebben als discursieve machtstechnieken gefunctioneerd in de strijd rondom de agroparken. Ze geven eveneens een inzicht in de denkbeelden van de tegenstanders, die de motieven voor het verzet vormen. De tegenargumenten worden hieronder opgesomd, zonder deze expliciet in verband te brengen met bepaalde personen, groeperingen, partijen of locaties. In de praktijk zijn sommige argumenten door groep A. binnen een zeker discours wel gebruikt en door groep B. binnen

een ander discours niet. Omdat deze studie bovenal tot doel heeft inzicht te verkrijgen in de machtstechnieken die zijn ingezet tegen het verzet, is een directe link tussen discourses en de actoren voor de analyse van ondergeschikt belang.

Een aantal argumenten tegen de schaalvergroting

- Schaalvergroting van de veehouderij zorgt voor de aantasting van het familiebedrijf.
- Megastallen, agroparken of varkensflats zullen niet door traditionele boeren worden gerund maar door ondernemers, zonder agrarische achtergrond. Deze hebben geen feeling met het boerenleven en zorgen voor een oneerlijke concurrentie met de kleinschalige agrarische bedrijven en zullen hun voortbestaan in gevaar brengen.⁷
- Schaalvergroting van de veehouderij zorgt voor meer dierenleed.⁸
- Grootschalige, intensieve vormen van veehouderij horen niet thuis op het platteland. Grote bedrijven zijn in dit soort ontwikkelingen niet meer gebonden aan de grond. Door de grootschaligheid en de anonimiteit van deze bedrijven kunnen ze overal geplaatst worden.
- De megabedrijven 'ontsieren' het platteland. De agroproductieparken zijn door hun grootte een aantasting van de landelijkheid. Omgevingskwaliteiten nemen hierdoor af. De schade aan een agrarisch cultuurlandschap is niet te compenseren. Een betere plek zou wellicht een industrieterrein zijn.
- Het gaat deze bedrijven niet meer om de romantiek van het boerenbestaan, maar meer om het geld dat ermee verdiend kan worden.
- Schaalvergroting werkt globale ongelijkheid in de hand. Duurzaamheid is geen kwestie voor de voedselimperies waar de producten grootschalig geproduceerd of georganiseerd worden voor de markt.
- De agroproductieparken en andere vormen van schaalvergroting zorgen voor een onzichtbare vleesproductie. Door de veehouderijen te intensiveren en te plaatsen op industrieterreinen of in clusters, wordt de afstand tussen consument en producent groter en verminderd de zichtbaarheid op het productieproces. Dit proces wekt dieronvriendelijkheid in de hand.

- De grootschalige veehouderijen zorgen voor meer stankoverlast.
- De grootschalige veehouderijen zorgen voor milieuvervuiling. De import van soja die nodig is voor de intensieve veehouderij is erg milieuvriendelijk. De milieuvriendelijkheid komt deels door het energieverbruik dat het transport (Zuid-Amerika - Europa) met zich meebrengt en deels door de kap van de regenwouden voor de productie van soja. 'Een vegetariër in een Hummer is milieuvriendelijker dan een vleeseter op de fiets' (Hoek, 2008).
- De oplossingen voor de problemen op het gebied van milieu en dierenwelzijn in de veehouderij moet worden gezocht in een gedragsverandering van consumenten en niet in een verbetering van de techniek.
- De grootschalige veehouderijen zijn een gevaar voor de volksgezondheid. De fijnstof die vrijkomt bij grote agrarische bedrijven kan grote schade aan de volksgezondheid opleveren. Als er teveel beesten bij elkaar worden gezet zijn er potentieel meer virussen en bacteriën die kunnen worden verspreid.⁹
- Het is fictie te denken dat een groot deel van de stank en de gevaarlijke stoffen zou kunnen worden tegengehouden met behulp van luchtwassers. In theorie kunnen nieuwe luchtwassers bijna 100 procent van de lucht reinigen. De praktijk is weerbarstiger. Een luchtwasser moet zeer goed worden onderhouden wil zijn rendement behouden blijven. Ook weegt de reductie van de uitstoot van gevaarlijke stof niet af tegen de vergroting van de veestapel. Daarbij is het niet zeker is hoe de allernieuwste techniek in de praktijk zal werken. De werking van luchtfilters wordt overschat: 'Het is op kleine schaal getest in het laboratorium maar niet in de echte praktijk. Hij is verbaasd hoe snel de politiek zich laat overtuigen door de ondernemers van megastallen' (Zembla, 2008).
- Grootschalige ontwikkelingen zoals de agroparken zullen niet leiden tot kostprijsverlaging.¹⁰
- De bijdrage van een agropark aan de economie en de werkgelegenheid van een regio is minimaal. Je hebt slechts een paar personeelsleden nodig om zo'n bedrijf te runnen.
- De aanleg van agroparken leidt tot een toename van infrastructuur rondom de agroparken. De aan- en afvoer van voer, mest en beesten kunnen voor een overbelasting zorgen op het wegennet dat vaak het karakter van landelijke weggetjes heeft. Kinderen in de omgeving kunnen daardoor 'nooit meer alleen naar school en sportclub fietsen. Veel te onveilig' (Sligter, 2008).

- Dieren eten is fout, dus de productie van dieren voor de consumptie is dat ook.
- Schaalvergroting zorgt voor imagoschade van de veehouderij.¹¹
- De toekomstige werknemers van de grootschalige veehouderijen hebben geen band met de omgeving. Dit omdat het waarschijnlijk Polen zullen zijn of andere goedkope arbeidskrachten uit het voormalige Oostblok.

Het protest, de tegenargumenten en de verzetspraktijken zijn niet onopgemerkt gebleven bij de pleitbezorgers van de agroparken. In een zelfevaluatie uit 2000 signaleren zij reeds mogelijke maatschappelijke weerstanden:

Een eerste punt van zorg is het imago van agroproductieparken. Het groot-schalige, industriematige karakter van bepaalde vormen van agroproductieparken zou kunnen stuiten op negatieve reacties van burgers, die de agrosector nog beschouwen als een overwegend ambachtelijke bedrijfstak. (Wilt et al., 2000)

Het is opvallend dat het verzet nauwelijks heeft geleid tot het aanpassen of diskwalificeren van de plannen door de pleitbezorgers van de agroparken. Het loslaten van het futuristische concept 'Pig City' ofwel de varkensflat is misschien een uitzondering. De bedenkers van deze agrarische innovatie staan nog immer achter de ideeën. De daadwerkelijke maatschappelijke en politieke weerstand in de jaren daarna heeft bovenal geleid tot de productie van uiteenlopende discursieve machtstechnieken. Deze zijn verspreid op de radio, het internet, in rapporten, interviews en promotiefilmpjes en in de lokale bestuurlijke en politieke praktijken (Cf. Termeer et al., 2009). Hieronder heb ik getracht deze discursieve reacties te reconstrueren en laat ik zien hoe deze als machtstechnieken functioneren in de discussie rondom de agroparken.

Kennis en argumenten Een ieder die macht wil uitoe-

fenen in de wereld van de ruimtelijke ordening zal de waarheid aan zijn zijde moeten krijgen (Nietzsche, 1930). Dat is wat anders dan de waarheid spreken. Men dient te zorgen dat anderen erop vertrouwen dat je de waarheid spreekt, dat andere of andermans waarheden nooit het licht zien, worden verzwegen of worden gemarginaliseerd.

Het idee dat planning, bestuurlijke processen en politiek gebaseerd kan worden op een zorgvuldige, afweging van wetenschappelijke kennis en rationele argumenten, is onjuist (Turnhout et al., 2007, Flyvbjerg, 2002). **Kennis en argumenten spelen wel een belangrijke rol in besluitvormingsprocessen**, ze worden in debatten zeer pragmatisch en opportunistisch ingezet om bepaalde doelen te bereiken. De inhoud van het argument is in de praktijk niet zelden ondergeschikt aan het resultaat dat met de ingezette argumenten geboekt kan worden.

Het expliciteren en formuleren van tegenargumenten is volgens mij de belangrijkste en wellicht meest bekende discursieve machtstechnieken. Het doel is het weerleggen, het onklaar maken van de argumenten van de tegenstanders. In het debat rondom de agroparken zijn op elk van de eerder genoemde argumenten tegenargumenten geformuleerd.¹² De argumenten met betrekking tot dierenwelzijn zijn bijvoorbeeld gepareerd met de stelling dat dierenwelzijn niets te maken heeft met de grootte van de stal:

Een varken kan het met honderd soortgenoten in een stal net zo goed hebben als met duizend. In het hok moet plaats zijn voor soorteigen varkensgedrag. Een varken is bij uitstek een sociaal dier. Dus hoort het in een groep, met genoeg bewegingsruimte en afwisseling. Verder moet het kunnen mesten, liggen, eten en drinken op gescheiden plaatsen. Alleen in de biologische veehouderij komt de huisvesting tegemoet aan zijn soorteigen behoefte om te wroeten.
Backus: 'Want daar kan het naar buiten.' (Sligter, 2007a)

Een variant op dit tegenargument is het argument dat de varkens zich niet bewust zijn van de drukte in de stal:

De dieren zullen met de grootschaligheid ook geen probleem hebben, denkt Smeets. 'Varkens worden nu in aantallen van 40 tot 50 stuks bij elkaar gehouden. Die weten echt niet of ze in een stal staan met 10.000 dieren of met 100.000. In grote complexen kun je zelfs het dierenwelzijn verbeteren. De luchtbehandeling en koeling zijn veel gemakkelijker te regelen.' (Turbantia, 2007)

Het agroproductiepark zou het dierenwelzijn in de intensieve veehouderij juist verbeteren.

Uitgangspunt van het park is dierenwelzijn. 'Wil dierenwelzijn rendabel zijn dan is wel een andere schaalgrootte vereist,' zegt Van Megen. Kuijpers Kip denkt nu bijvoorbeeld aan de bouw van een eigen slachthuis, gekoppeld aan de kippenfarm. 'Het transport met kippen behoort dan definitief tot het verleden.' (Blijker, 2006)

... en het verzet daartegen zou juist averechtse effecten hebben.

In de radicale afwijzing van moderne houderijsystemen exporteert de dierenbescherming dierenleed en de milieubeweging milieuproblemen. De consequentie van de afwijzing is dat in Nederland de normen, vaak eenzijdig en vooruitlopend worden aangescherpt, terwijl de intensieve veehouderij concurreert in een Europese of wereldmarkt. Daardoor wordt de Nederlandse ondernemer op achterstand gezet en omdat Europa en de wereld ondanks de pleidooien van dezelfde groepen niet minder maar meer vlees gaan eten, gaat het dierenwelzijn per saldo achteruit en nemen de milieuproblemen die voortkomen uit ouderwetse houderijsystemen per saldo toe. Dit is niet de wijsheid, die men van de hoeders van het glacial time perspectief zou mogen verwachten. (Smeets, 2009)

Een aanvullende machtstechniek, waar zowel de voor- als tegenstanders van de agroparken gebruik van maken, is het produceren van wetenschappelijke kennis om de argumenten predikaten als wetenschappelijk, objectief of rationeel mee te geven. In het debat rondom de agroparken zijn er vele rapporten uitgebracht waarin het belang van de agroparken met wetenschappelijke argumenten wordt onderbouwd (Termeer et al., 2009).

Intensieve veehouderij niet per definitie onduurzamer dan biologische veehouderij. (...) Persbericht Ministerie LNV - Verschillende houderijsystemen voor vee hebben allemaal positieve en negatieve maatschappelijke effecten. Dat blijkt uit een onderzoek naar de maatschappelijke kosten en baten van de gangbare intensieve veehouderij, de biologische veehouderij en agroproductieparken dat het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) heeft laten uitvoeren door Aequator, Witteveen & Bos en ECORYS. (...) (Ministerie van Landbouw, 2008)¹³

Het formuleren van tegenargumenten en het produceren van nieuwe wetenschappelijk kennis is een machtstechniek die ook contraproductief kan werken, omdat deze in dezelfde beweging het bestaan van de argumenten die men wil bestrijden, bevestigt. Omgekeerd: het introduceren van nieuwe woorden en concepten kan er voor zorgen dat het debat naar de eigen hand gezet wordt, elke reactie waarin gebruikt wordt gemaakt van die termen herbevestigt het bestaansrecht van de nieuw geïntroduceerde term (Dam et al., 2010).

Een alternatieve retorische machtstechniek is het negeren van het verzet. Dat wil zeggen dat er een discours wordt geproduceerd waarin elke referentie naar het verzet, naar de argumenten van de opposenten, naar hun bestaan ontbreekt, waardoor deze niet bestaan binnen dat discours. Een mooi voorbeeld daarvan is de zelfevaluatie *The making of Greenport Venlo. Eindrapportage Streamlining Greenport Venlo* (Laurentzen et al., 2009). In het rapport over de Greenport Venlo waar ook het agropark deel van uitmaakt staat veel over het belang van samenwerking, maar geen woord over het burgerverzet.

Dit rapport heeft als doel om verslag te doen van de leerervaringen (lessons learned) van vier jaar Streamlining Greenport Venlo. Het zijn volgens ons de cruciale factoren, de magische en de tragische momenten van het gezamenlijke proces van betekenis en uitvoering geven aan Greenport Venlo. We hebben het dan ook 'The Making of Greenport Venlo' genoemd. Dit rapport is het product van diverse betrokken wetenschappers en mensen uit de praktijk van Greenport Venlo. De wetenschappers presenteren vanuit hun discipline en betrokkenheid de bijdrage die zij hebben geleverd aan de ontwikkeling door theorie, methoden en activiteiten te beschrijven. Opvallend is dat zij allen de ontwikkeling van Greenport Venlo als bijzonder en vooruitstrevend kenmerken. Naast iedere bijdrage van een wetenschapper is een verhaal geplaatst dat gemaakt is op basis van een interview met iemand uit de praktijk van Greenport Venlo. Tevens wordt in elk hoofdstuk een activiteit, project of samenwerkingsverband kort toegelicht (facts & figures) dat exemplarisch is voor de ontwikkeling van Greenport Venlo. (Laurentzen et al., 2009)

Werken aan een positief imago Het verzet tegen de varkensflats en later tegen de agroproductieparken heeft de implementatie daarvan niet veel goed gedaan, vanuit het perspectief van de voorstanders. Ofwel: het is redelijk succesvol geweest, vanuit het perspectief van de tegenstanders. Hoewel niet alle agroparken zijn tegengehouden, heeft het verzet ertoe bijgedragen dat het agropark onder burgers die er bekend mee zijn meestal geen positief imago heeft. Dit draagt er weer toe bij dat het verzet tot de dag van vandaag voortduurt. De voorstanders is er dan ook alles aangelegen dit negatieve imago om te buigen. Daarvoor hebben zij een aantal discursieve machtstechniek gebruikt. Een daarvan is het benadrukken van de democratische legitimiteit van de plannen:

Alleen een aantal maatschappelijke groepen wijzen het project af. Maar zij zijn, waar het erop aankomt, namelijk in de politieke afweging van de gemeenteraad, in de minderheid. (Smeets, 2009)

Hiermee wordt aangegeven: sommige burgers zijn het er misschien niet mee eens, maar dit project is wel democratisch tot stand gekomen. De voorstanders hebben veelvuldig het duurzame, milieuvriendelijke karakter van de agroparken benadrukt:

Ik ben trots dat we het eens zijn over de richting, dat we de voorwaarden hebben geschept om dat ruimtelijk te realiseren. De uitdaging is om echt toegevoegde waarde te creëren geredeneerd vanuit de consument. Daar ligt het raakvlak met duurzaamheid. Als je het via die weg laat komen, is het onderdeel van de economie. Het gaat om traditioneel ondernemerschap: license to produce. Cradle to Cradle bezie ik ook vanuit economie. Het gaat om de vertaling van bewuste en onbewuste consumentenwensen. (Laurentzen et al., 2009)

Ik houd me momenteel bezig met de regionale ontwikkelingen rondom greenport Venlo vanuit Transforum. Ik kijk hierbij voornamelijk naar de bestuurlijke/ beleidskant van de ontwikkelingen, om te kijken welke vorm het beste bij deze regio/samenwerking past. Dit doe ik door middel van een zogenaamde open network approach dat bijdraagt aan de 'profit, planet and people'. (Interview)

Het aanmeten van een duurzaam imago is een machtstechniek waar steeds meer overheden, bedrijven en NGO's gebruik van maken, denk aan Shell en KLM. Het is een machtstechniek die zijn effecten te danken heeft aan de duurzaamheidsdiscoursen die in de afgelopen jaren weer een grote vlucht hebben genomen. Om het duurzame imago van de agroparken te versterken hebben de pleitbezorgers het concept gekoppeld aan het Cradle to Cradle principe.¹⁴ Onterecht, volgens sommige tegenstanders. Een overtreffende vorm van het aanmeten van een duurzaamheidsimago is het framen van het nut en de noodzaak van de agroparken als het antwoord op grote mondiale problemen:

In de afgelopen vijftig jaren ontwikkelt de wereld zich razendsnel, in termen van bevolkingsgroei, economie, communicatie en informatica naar een samenleving

waarin kennis en creativiteit de cruciale eigenschappen zijn van mensen en samenlevingen om nog weer verdere vooruitgang te boeken. Vooruitgang in de zin van minder armoede, langer leven, beter voedsel en een beter milieu, van meer en meer mensen die niet langer onder de dagelijkse dreiging van oorlog en totale chaos leven. Dat is een positieve ontwikkeling maar het kan beter. Nog altijd leven teveel mensen onder de absolute armoedegrens en zijn er grote voedseltekorten. Voor nog meer mensen is de kwaliteit van het voedsel ronduit slecht. De perspectieven voor een wereld zonder honger en met goed voedsel zijn voluit aanwezig maar worden niet gerealiseerd. (Smeets, 2009)

Woorden en hun connotatie Na Wittgenstein, Austin,

de structuralisten en de post-structuralisten is het binnen de sociale wetenschappen algemeen aanvaard dat woorden geen eenduidige betekenis of definitie hebben, maar dat deze afhankelijk is van de taalhandeling, context of het discours waarin het woord gebruikt wordt. Woorden kunnen daarbij normatief geladen raken, denk aan woorden als 'homo', 'vrouwetje', 'leek'. In de discussie over de schaalvergroting van de veehouderij is het concept varkensflat hetzelfde overkomen. Was het eerst een geuzennaam voor innovatie in de veehouderij, later werd het door de tegenstanders gebruikt om veel uiteenlopende vormen van de schaalvergroting te duiden, waaronder de agroproductieparken, en kreeg het een negatieve lading. Dieren horen niet in flats, zo stelden de tegenstanders.

Alle agroproductieparken waarin dieren op meerdere verdiepingen 'worden gestapeld' worden door zowel de pers en dierenbeschermers als door boeren en burgers over een kam geschoren. Of het nu gaat om Pig City (MVRDV), een Deltapark (InnovatieNetwerk) of de Knorhof (bestaande grote varkensboer in Gelderland - geen flat), in de pers zijn het allemaal 'varkensflats' die doen denken aan het 'afschuwelijke Pig City' en het door het Rathenau Instituut - verder - tot leven gewekte Pork Plaza-'spookbeeld': de 'varkensflat' is het symbool ge-

worden van 'de dolgedraaide bio-industrie'. (...) Zelfs mensen die (ook) voordelen inzien van agroproductieparken, zijn er maar wat snel bij om aan te geven dat zij vooral niet 'de veelgehekelde varkensflats' bedoelen. Want, dieren onderbrengen in flats stuit op veel maatschappelijke weerzin, ook al is die oplossing verantwoord uit oogpunt van milieu, dierenwelzijn en diergezondheid. (Daalder & Koopman, 2004)

De voorstanders van de agroparken probeerden het woord varkensflats te vermijden en niet alleen omdat het de lading van hun concept niet meer dekte.

Dat zijn Wouter van Eck en co. Zij zijn pertinent tegen schaalvergroting, en gaan in hun protest hier heel erg opruiend mee om, zonder enig economisch verhaal. Ik vind dat het werkelijk op een schandelijke wijze wordt neergezet zonder enige vorm van nuance. De feiten worden verdraaid, zo worden ontwikkelingen al gauw een varkensflat genoemd. Maar er zijn helemaal geen varkensflats in Nederland. Dit verhaal wordt te gemakkelijk opgedragen en vanuit een zeer eenzijdig perspectief opgehangen. (Interview #17)

Ook de term agroparken kreeg negatieve connotaties, het klonk te technisch en te rationeel. In Venlo is toen de term Nieuw Gemengd Bedrijf geïntroduceerd. Een term die aansluit bij het bekendere en traditionele Gemengd Bedrijf en waarvan men aldus kan verwachten dat deze minder weerstand oproept.

Het gebruik van verschillende termen in de media laat duidelijk de tweedeling zien tussen dramatisch en technisch verwoorden (). Veruit het meest gebruikt zijn de begrippen megastallen en varkensflats. De kranten gebruikten deze twee termen bij benadering ongeveer even vaak. Opmerkelijk is dat officiële termen als het 'Nieuw Gemengd Bedrijf', en 'agroproductiepark' veel minder vaak voorkomen: In juni 1999 duikt het idee van een agroproductiepark voor het eerst op in een onderzoek over de varkenshouderij in de 21e eeuw van de Denktank Varkenshouderij;

hier zijn varkenshouders en wetenschappers (Wageningen UR) bij betrokken. In oktober 2000 verschijnt een rapport van de Nationale Raad voor Landbouwkundig Onderzoek (NRLO) waarin een agroproductiepark voor varkens in de Rotterdamse Haven wordt gepresenteerd. Deze term neemt Minister Brinkhorst over en hij wil de proef met het agroproductiepark op de Maasvlakte ook gaan uitvoeren. De media spreken bijna onmiddellijk van 'varkensflats'. In haar jaaroverzicht van 'nieuwe woorden' presenteert het NRC Handelsblad het woord 'varkensflat' dan ook als één van de nieuwe woorden van het jaar 2000. Het wordt omschreven als: 'Idee van ministerie van Landbouw: zet kippen, varkens en zalmen bij elkaar in een flat, dat is efficiënt, want dan kunnen ze van elkaars afvalproducten gebruik maken. Minister Brinkhorst sprak van een agroproductiepark, de pers had het over varkensflats'. (Termeer et al., 2009)

Onduidelijkheid scheppen in de verantwoordelijkheden Burgerverzet is doelbewust. Het is gericht op iets, het heeft een doel. Verzet richt zijn pijlen op A, B, C of D. Een machtstechniek van een andere orde dan de voorgaande is het scheppen van onduidelijkheid in de verantwoordelijkheden.

Maar verantwoordelijk minister Gerda Verburg (Landbouw, CDA) vindt dat het Rijk zich niet met deze discussie hoeft te bemoeien. Ze vindt dat gemeenten en provincies genoeg mogelijkheden hebben om te beoordelen of een megastal wel of niet wenselijk is op een locatie, of dat de plannen aangepast moeten worden. (De Volkskrant, 2008)

Volgens Verburg laat de Nederlandse varkenshouderij een divers beeld zien, met naast grootschalige ook kleine, verbrede bedrijven. 'Binnen een set van randvoorwaarden is de sector zelf aan zet wat betreft het waarborgen van zijn economische positie. Ik wil daar niet in treden.' (Het Agrarisch Dagblad, 2007)

Aan de ene zijde heeft de nationale overheid besloten dat de invulling van de reconstructiewet op een decentrale wijze dient te worden uitgeoefend. De ministeries willen dan ook geen standpunt innemen en de besluitvorming overlaten aan de provincie en gemeente. Maar de lokale overheid heeft te kampen met lokale belangen waar ze in de huidige regelgeving niet goed mee overweg kunnen. Duidelijke kaders vanuit Den Haag zouden ontbreken om de wet in te kunnen vullen. (...)

In Den Haag zeggen ze dat de gemeente, mits ze dat willen, zelf aan zet is en dergelijke voorstellen kunnen afkappen. (...) Waar naar gekeken moet worden zijn argumenten als duurzaamheid, landschap, milieu en diergezondheid, aldus minister Verburg van LNV. Dit is een zaak van de gemeente en de provincie, de staat bemoeit zich niet met de ruimtelijke ordening op dat niveau.

Provincies vinden dat gemeentes het moeten oplossen, terwijl gemeentes juist weer omhoog kijken. Onderzoeksbureau Alterra in Wageningen wijst op zijn beurt de minister op 'het ontbreken van de regie in het provinciehuis'. Lokale overheden zouden al veel eerder op de hoogte zijn van de uitbreidingen van de veehouderij en met de voorstanders om de tafel hebben gezeten. (...)

En hoe zit het dan met de consument, zijn zij dan niet verantwoordelijk voor het stukje vlees op hun bord en waar het vandaan komt? Op zich wel, vindt Jan Douwe van der Ploeg (Universiteit Wageningen), maar de overheid moet hier uiteindelijk het initiatief nemen. 'De politiek moet toch gewoon zeggen: ga weg [met de intensieve veehouderij], zo vernietigen we ons platteland.' Maar minister Verburg geeft juist aan dat de consument het zelf moet bepalen. Een onzinargument volgens de milieudefensie aangezien een zodanige 70% van de veestapel voor de export bedoeld is, 'en daar kan de consument niets aan doen'. (Sligter, 2007b)

Is de nationale, de regionale of de lokale overheid verantwoordelijk, of de consument zelf, of zijn het juist de producenten? Op deze wijze wordt er onduidelijkheid gecreëerd over waar het verzet haar peilen op kan richten. De schietschijf verandert van kleur of verdwijnt in het niets...

Diskwalificeren en marginaliseren

Een bijzondere reeks van machtstechnieken heeft tot doel de ander en zijn of haar argumenten te marginaliseren en ondergeschikt te maken aan de eigen argumenten. Foucault wees daar al op in het onderscheid dat hij maakte tussen twee typen ondergeschikte kennis (subjugated knowledges).¹⁵

De eerste vorm verwijst naar die kennis waar men zich bewust van is in een zekere tijd, binnen een bepaalde context, maar welke wordt gemaskeerd, verborgen of onzichtbaar gemaakt. De tweede soort is het type kennis dat wordt gediskwalificeerd als *'nonconceptual knowledges, as insufficiently elaborated knowledges: naive knowledges, hierarchically inferior knowledges, knowledges that are below the required level of erudition or scientificity'* (Foucault, 2003a). Dit type kennis wordt in een hiërarchische verhouding geplaatst ten opzichte van andere soorten kennis: *'They are located low down on most official hierarchies of ideas (...). Certainly they are ranked 'beneath' science. They are the discourses of the madman, the delinquent, the pervert and other persons (...)'* (Foucault in McHoul & Grace, 1995).

Deze discursieve machtstechniek hangt onlosmakelijk samen met naturalisatie, dat kan worden beschouwd als een discursieve, retorische techniek van mensen om de waarden die zij toekennen aan bepaalde zaken voor te stellen als universele waarden, die onafhankelijk van het menselijk oordeel bestaan. Daarmee kan men het idee opwekken dat de waarden een objectief en universeel gegeven zijn en legitimeren zij de door hen toegekende waarde en de daaraan verbonden consequenties. In plaats van dat men stelt: dit hier is van waarde of we kiezen voor deze oplossing, omdat wij dat vinden of hebben afgesproken, suggereert men: dit is van zichzelf van waarde, wij merken het louter op. Het geconstrueerde wordt tot natuur verklaard, genaturaliseerd zoals Roland Barthes het noemde, en de natuur heeft altijd gelijk: 'zo is het nu eenmaal'.

Ik zal nu laten zien dat ook in het debat rondom de schaalvergroting en de agroproductieparken gelijksoortige mechanismen te herkennen zijn. Een manier om de eigen kennis en waarden

boven die van andere te plaatsen is het voorstellen van de kennis, waarden en ideeën van de tegenstander als naïef of achterhaald:

(...) dat de huidige veehouderij [heeft] al een zeer industrieel karakter heeft, en [het is] daarom achterhaald (...) om te zeggen dat dergelijke activiteiten niet op een industrieterrein kunnen plaatsvinden. Het nostalgische gevoel zit hem in het bijzonder bij stedelingen boven de veertig die nog beelden van vroeger hebben over hoe het platteland er toen uit zag. (Sligter, 2007a)

Een vergelijkbare vorm is het afschilderen van de tegenstander als radicaal, bijvoorbeeld door de acties van de tegenstanders in verband te brengen met radicale groeperingen, de zogeheten dierenactivisten, die bereid zijn illegale middelen te gebruiken in hun strijd tegen de intensieve veehouderij, zoals bommeldingen en brandstichting:

**Burgers die zich door de komst of uitbreiding van een veehouderij in hun woon-
genot aangetast voelen, krijgen steun van een beperkte groep mensen die om
principiële redenen tegen elke vorm van intensieve veehouderij is.**

**De Partij voor de Dieren, de SP en Milieudefensie bieden een platform aan deze
critici. Het verzet krijgt soms trekken van dierenactivisme, waarbij geen sprake
meer is van een dialoog, maar alle middelen worden gebruikt om het doel te hei-
ligen. Zo'n pamflet als in Landerd getuigt van een diepe kloof. Van Ham erkent
dat de ZLTO geen antwoord heeft op het groeiend onbehagen in de samenleving.**

(Brabants Dagblad, 2009)

Ook het acroniem Nimby (not in my backyard) kan als een label worden gebruikt om de tegenstander in een negatief daglicht te zetten. Nimby's worden over het algemeen beschouwd als mensen met: *'an emotional, irrational, and systemic distrust of public and corporate expertise that threatens to undermine the state's ability to solve important environmental and social problems'*

(Gibson, 2005). Zo zouden Nimby's de algemene of collectieve belangen buiten de discussie houden en bestaat er onder hen een groot wantrouwen tegenover de opdrachtgevers en financiers van de ruimtelijke projecten. Ze zouden daarbij slechts beperkte kennis en informatie hebben over de inhoudelijke aspecten van de projecten, de risico's, de voordelen en de opbrengsten. Daardoor zou er een onterecht hoge mate van bezorgdheid bestaan bij Nimby's over de risico's van de projecten en reageren zij veelal erg emotioneel op de voorgestelde plannen (Gibson, 2005). Ook in het debat om de agroparken is het woord Nimby hier en daar gevallen: De huidige verzetsgroepen bestaan vooral uit assertieve intelligentsia waar het naar mijn mening vooral gaat over 'het hebben'. Het hebben van een mooie buitenplek, en als daar ineens een enorme veefabriek naast wordt gebouwd dan neemt dat een hoop woongenot weg.

(...) De tegenstand tegen agroparken is vaak heel lokaal, de discussie in Grubbenvorst beperkt zich alleen tot deze kern en niet tot de rest van de gemeente. De lokale bevolking heeft meer impact tegenwoordig door het kadervan ruimtelijke ordening. (Interview # 14)

Hij verwacht grootschalig verzet door de inwoners, maar dan kan de zogenoemde Nimby-procedure worden toegepast, zei hij. Nimby staat voor Not in my Backyard. Met deze eerder rond de boskap in Schinveld toegepaste maatregel kan de rijksoverheid een onwillige lagere overheid tot medewerking dwingen.

(Het Agrarisch Dagblad, 2008)

Het toekennen van het Nimby predikaat is een veel gebruikte marginaliseringsstrategie (Duineveld et al., 2010). Door de eigen claims voor te stellen als rationele, collectief gedragen of universele waarden marginaliseren de voorstanders in een beweging de kennis, waarden en intenties van de tegenstanders in de strijd om de ruimte als emotioneel en zelfzuchtig. De term Nimby heeft dan de functie om de eigen claims op de ruimte te rechtvaardigen en die van een ander te ondermijnen.

Het gebruik van het Nimby predikaat is een wat verhulde manier om de tegenstander weg te zetten. Het kan ook directer, door tegenargumenten als emotioneel weg te zetten:

Emoties versluieren echte discussie over agroproductieparken

De grote uitdaging ligt en blijft liggen in het vasthouden en borgen van de balans (al dan niet gecertificeerd), tussen de harde waarden van economie enerzijds en sociaal welzijn en de zachte waarden van cultuur, natuur, landschap en esthetica en het rentmeesterschap daarvan anderzijds. (Laurentzen et al., 2009)

De publieke opinie (nationaal t/m lokaal) wordt pro-actief gevoed met evenwichtige informatie. Onjuiste, emotionele beelden en vooroordelen moeten in breder perspectief worden geplaatst. (Daalder & Koopman, 2004)

De gemaakte tegenstelling tussen emotionele argumenten en rationale argumenten is verduurzaamd door deze in een wetenschappelijke theorie in te bedden. Dit is gebeurd in het proefschrift van Smeets. Daarin maakt hij een theoretisch onderscheid tussen drie manieren waarop wij het landschap kunnen kennen: waarheid, juistheid en waarachtigheid.

Waarheid, juistheid en waarachtigheid zijn criteria waarmee de wereld om ons heen, en dus ook het landschap, beoordeeld kunnen worden. Bij de waarheid gaat het om de vraag hoe de wereld in elkaar zit. Bij de juistheid gaat het om de wijze waarop mensen afspreken te zullen handelen in deze wereld. Bij de waarachtigheid gaat het om emoties en betekenissen die mensen aan de wereld kunnen verbinden. Het ware landschap is het landschap als object, het landschap waaraan we kunnen meten en dat we op de kaart kunnen zetten en in landschapstypes kunnen duiden. Het juiste landschap bevindt zich op het sociale niveau, het niveau waarop afspraken gelden over waardering, maar ook het niveau waarop bewoners en gebruikers van het landschap zich organiseren. Ze vormen een nieuwe organisatie-vorm, die verwantschap vertoont met andere

schappen, zoals de waterschappen, waarin belanghebbenden samen de voorzieningen treffen waar ze behoefte aan hebben. Het waarachtige landschap is het landschap dat we beleven (...). (Smeets, 2009)

Vervolgens gebruikt Smeets het onderscheid tussen het ware, juiste en waarachtige landschap om het verzet en de weerstand tegen de agroproductieparken te duiden en de argumenten van de pleitbezorgers te positioneren tegenover die van de tegenstanders.

In de maatschappelijke polemiek, die althans in Nederland rondom de ontwikkeling van agroparken is ontstaan, raken de argumenten van de productie-ecologie ondergesneeuwd onder argumenten vanuit de werelden van juistheid (powerscape) en waarachtigheid (mindscape). Dat wordt nog versterkt doordat de argumenten, die vanuit de productie-ecologische theorie, de ontwikkeling van agroparken ondersteunen (kort samengevat: goedkoper en beter voor milieu en ruimtelijke ordening), juist argumenten zijn in de space of flows en daarin functioneert althans in Nederland geen krachtige overheid die processen kan stimuleren of wil afdwingen. (Smeets, 2009)

Met andere woorden: de politieke en emotionele argumenten winnen het van de rationele, wetenschappelijk onderbouwde argumenten.¹⁶

De redentatie in deze discursieve machtstechniek is dan als volgt: de voorstanders van de agroproductieparken houden zich aan de wetenschappelijke en bestuurlijke regels van het argumentatieve spel.

Nieuw Gemengd Bedrijf is van de zeven in dit werk behandelde voorbeelden, het meest duidelijke voorbeeld van een innovatieproces, waarover de besluitvorming zich vrijwel los van de wereld van waarheid (matterscape) afspeelt. De fysieke argumenten in de wereld van waarheid, die het innovatieve karakter van

het project aanduiden, zijn feitelijk vanaf het begin van het project duidelijk en onbetwist.

De actiegroepen echter, halen volgens de voorstanders, de rationale en subjectieve argumenten door elkaar.

Op lokaal niveau: de vraag of LOG Witveldweg (maar eigenlijk het hele gebied tussen Venlo en Horst) beschouwd moet worden als een groene open ruimte of dat het feitelijk een lange termijn uitbreidingsgebied is van het agrologistieke complex rond Venlo. En als dat laatste het geval is, hoe dan de bewoners van de dorpskern Grubbenvorst tegemoet te komen in de planschade die door deze bestemmingsverandering optreedt of in de derving van hun woongenot. Dit is een discussie, waarbij de individuele, subjectieve beleving van de lokale bewoners de boventoon voert. (Smeets, 2009)

De citaten laten zien hoe de argumenten van de tegenstanders van de agroproductieparken worden geïnterpreteerd en gerepresenteerd als subjectief. Vervolgens worden ze gepositioneerd tegenover de argumenten van de voorstanders die gebaseerd zouden zijn op de feiten, op rationale overwegingen of objectieve gronden. Door de wijze waarop de kennis van wetenschappers, experts en niet-experts van elkaar worden onderscheiden worden ze, inclusief de door hen geproduceerde kennis en waarden, in een hiërarchische verhouding ten opzichte van elkaar gepositioneerd. In de gesuggereerde hiërarchie staan de veronderstelde objectieve en universele wetenschappelijke kennis en waarden boven de onjuist veronderstelde, emotionele, subjectieve en lokale kennis en waarden van burgers, leken en andere niet-experts. Door deze machtstechniek weten wetenschappers en andere experts hun eigen superieure posities als producenten van objectieve kennis en gegronde waarden te bevestigen.

De onderschikking van de niet-expert en diens kennis en waarden zit besloten in de reeks begrippenparen die wordt gebruikt om de expert van de niet-expert te onderscheiden: professional

vs. leek, wetenschapper vs. burger, wetenschappelijke vs. ervaringskennis, subjectief vs. objectief, globaal vs. lokaal (Cf. Fischer, 2000).

Tegenstand als obstakel voor verandering framen

De laatste machtstechniek in dit boekje is het voorstellen van de tegenreacties van burgers als een obstakel voor een noodzakelijke en onontkoombare verandering of transitie. Pleitbezorgers beschrijven agroparken als een antwoord op de toenemende mondiale behoefte aan dierlijke eiwitten met een minimale schade aan het milieu. Ze stellen deze transitieprocessen aldus niet voor als een van de vele antwoorden op een probleemdefinitie van die en die groep, maar als een antwoord op een objectief gegeven probleem. Binnen dit algemene denken wordt het verzet niet gezien als een ander discours, maar als een tegenkracht waarbinnen andere probleemdefinities bestaan en andere oplossingsrichtingen (bijvoorbeeld het voorstel om juist een verandering in de eiwitconsumptie te stimuleren: minder vlees, meer plantaardige eiwitten).

Door de probleemdefinitie als eenduidig te definiëren kunnen de voorstanders het verzet framen als een obstakel voor de noodzakelijke veranderingen die tot een oplossing van het probleem zullen leiden. Verzet is binnen dat discours iets dat moet worden doorbroken:

Is dat wel te doorbreken? 'Dat is geen eenvoudig proces. Het gaat om een diepliggend gevoel over de omgeving. Dat heeft te maken met identiteit. Om de vraag hoe wij de toekomst van het platteland zien. Je moet beginnen bij wat de mensen willen. Het dorp vragen hoe ze over twintig jaar willen wonen, werken en recreëren. En laten zien dat de 'autonome ontwikkeling' nog veel erger wordt. Als je daar de tijd voor neemt en ook visueel laat zien hoe de ontwikkelingen in het verleden zijn gegaan en hoe het eruit ziet als je dat extrapoleert, dan snappen de mensen dat best wel. Dan vraag je of ze dat willen. Nee? Dan is wellicht zo'n megabedrijf de oplossing van een probleem in plaats van de veroorzaker.'

(Syncope, 2008)

Gebaseerd op uit tientallen rapporten, krantenberichten, internetsites, interviews en filmpjes heb ik een analyse gemaakt van de taaluitingen van de voorstanders van de agroparken, welke direct of indirect geïnterpreteerd kunnen worden als reacties op het burgerverzet ofwel de maatschappelijke weerstand tegen agroparken. Vervolgens heb ik getracht bloot te leggen welk machtseffect ze zouden kunnen hebben.

Binnen het pleitbezorgerdiscours zijn als reactie op het verzet een reeks discursieve machtstechnieken gecreëerd, die als (bedoeld en onbedoeld) effect hadden dat ze het pleitbezorgerdiscours in stand hielden en versterkten. Alle besproken discursieve machtstechnieken zorgen voor een zekere mate van immuniteit voor het verzet. Ondermeer door tegenargumenten te formuleren en een constante stroom van wetenschappelijke rapporten voort te brengen; door de problemen als gegeven voor te stellen en de oplossingen daarvoor als duurzaam en innovatief te voor te stellen; door het diskwalificeren en marginaliseren van de tegenstanders; door het eigen gelijk als rationeel voor te stellen en de mening van anderen als subjectief. Hierdoor kan een sterk zelfreferentieel discours ontstaan. Daarbinnen worden met name de kennis en waarden die van belang zijn voor de voorstanders gereproduceerd en worden andere soortige kennis en waarden uitgesloten of gemarginaliseerd (Assche & Verschraegen, 2008, Luhmann, 1987). Dit is

overigens geen waardeoordeel. Elk discours, netwerk of systeem kenmerkt zich door geslotenheid, het effect van deze geslotenheid kan productief zijn of onproductief, afhankelijk van het perspectief van waaruit men een oordeel formuleert.

Het zelfreferentiele karakter van het pleitbezorgerdiscours is ook duidelijk zichtbaar in de wijze waarop door sommigen de oplossing wordt gezocht voor het probleem van de maatschappelijke weerstand en het burgerverzet: beter communiceren. Het idee, wat overigens wijdverbreid is onder bestuurders, politici, overheden en andere organisaties, is dat als mensen het ergens niet mee eens zijn dat dit wordt veroorzaakt doordat er niet goed gecommuniceerd is. Voor het stimuleren van veranderingen en innovaties is het, zo wordt er gedacht, belangrijk om goed te communiceren met de verschillende betrokkenen.

De auteurs van dit rapport adviseren om in de communicatie over Agroparken niet eenzijdig het accent te leggen op informatie over het hightech karakter en de schaal-voordelen. Om sneller acceptatie te vinden bij een breed publiek zouden juist aspecten zoals verbetering van milieu, diervriendelijkheid en voedselveiligheid steeds voorop moeten staan in de communicatie. (Daalder & Koopman, 2004)

Het idee wat daarachter schuil gaat is dat een goede communicatie kan zorgen dat verschillende betrokkenen bij een proces min of meer dezelfde werkelijkheidsdefinities gaan hantieren. Er wordt gedacht dat veranderingsprocessen soms spaak lopen omdat mensen denken en handelen vanuit verschillende discourses (Cf. Termeer et al., 2010, Termeer et al., 2009, Boonstra et al., 2009). Als we maar goed communiceren en mensen in een vroeg stadium betrekken, zo wordt geredeneerd, dan kunnen de fixaties doorbroken worden en zal het proces makkelijker verlopen.

Het geloof in een goede afloop van het proces door fixaties te doorbreken, door obstakels weg te nemen, door een betere communicatie, een betere inrichting van het proces, is gestoeld op

een nog immer latent aanwezig geloof in maakbaarheid (Duineveld et al., 2009) en de mogelijkheid van rationele communicatie. Binnen dit denken wordt maatschappelijke weerstand en burgerverzet tegen bepaalde transities niet gezien als een tegenkracht, in de context van een strijdarena, maar als een dwaling van een emotionele en irrationele groep mensen die op het rechte pad gebracht kunnen worden.

Ik hoop dat deze studie een aanzet kan zijn voor meer analyses die de machtstechnieken binnen transitieprocessen blootleggen. Daarmee kan niet alleen het ‘als we maar goed communiceren’ geloof verder worden gedeconstrueerd maar wordt ook de meervoudigheid van probleemdefinities, discoursen en rationaliteiten explicieter gemaakt. Ik hoop dat studies als deze daarmee bijdragen aan debatten die ruimte laten aan pluriformiteit en zorgen voor meer zicht bij kennis- en beleidsinstellingen en op onenigheid en conflict. Waarin de tegenstellingen niet in termen van waar en onwaar, subjectief en objectief worden geframed maar juist input voor uiteenlopende discussies vormen. Daarmee kunnen studies als deze de tegenstellingen, de posities en gebruikte machtstechnieken van de strijdende actoren zichtbaarder maken, zonder dat de onderzoeker noch zijn studie te veel gelieerd is aan een der strijdende partijen.

Voordat ik een aantal aanbevelingen of handelingsperspectieven formuleer eerst het volgende: het idee dat wetenschappers gebaseerd op hun eigen analyses anderen kunnen vetrellen hoe te handelen, is gebaseerd op een geloof in maakbaarheid en stuurbaarheid dat al enkele decennia erg onder druk staat. Hebben aanbevelingen niet vooral tot doel verantwoordelijkheden weg te nemen bij diegenen die deze zouden moeten nemen: politici, bestuurders en hun ambtenaren? Daarbij: elk normatief uitgangspunt en elke context vraagt om een ander handelingsperspectief en om andere aanbevelingen. Aanbevelingen / handelingsperspectieven kunnen het beste door de lezers van dit boekje zelf worden geformuleerd. Gegeven deze aarzelingen zal ik het hieronder kort en bondig houden.

- 1. Stop het consensus denken. Het verhult bovenal tegenstellingen en lost deze zelden op.**
- 2. Maak tegenstellingen expliciet, zelfs als dat op korte termijn voor frictie zorgt.**
- 3. Breng de verschillende meningen, probleemdefinities en oplossingsrichtingen van verschillende betrokkenen vroegtijdig in kaart en bestudeer gedurende het gehele proces de verschuiving daarvan.**
- 4. Wees bewust van het feit dat kennis wordt ingezet en/of functioneert**

als machtsmiddel en dat macht sommige kennis mogelijk maakt en andere vormen van kennis verhuult. Ongeacht de producent van de kennis.

5. Beter communiceren is zelden de oplossing voor een conflict. Het zorgt er hoogstens voor dat mensen hun argumenten aanpassen, verfijnen of verschuiven.
6. Onderschat de burger niet. Zij heeft steeds vaker dezelfde kennismiddelen in handen als de overheid of andere grote organisaties waartegen zij zich verzet. Veel mensen zijn niet dommer en emotioneler dan experts, ze redeneren anders.
7. Waar woorden en concepten als 'reframen' of 'draagvlak creëren' vallen, is het naïeve geloof in consensus denken en maakbaarheid nabij. Hoort u deze woorden, probeer dan tot een realistischer probleem analyse te komen.
8. Elke innovatie is het toekennen van het label innovatie aan iets. Wat binnen context A een 'duurzame innovatie' is kan in context B worden gezien als onzinnig, gevaarlijk of abject.
9. Als discussianten of strijdende actoren een totaal ander wereldbeeld en probleemperceptie hebben kan onderhandelen waarschijnlijk veel betere resultaten opleveren dan overtuigen (beter communiceren / reframen).

- Amoore, L. (2005). *The Global Resistance Reader*. New York: Routledge
- Assche, K. van, Verschraegen, G. (2008). The Limits of Planning. Niklas Luhmann's systems theory and the analysis of planning. In: *Planning Theory* (forthcoming)
- Beunen, R. (2010). *The governance of nature: How nature conservation ambitions have been dashed in planning practices*. Wageningen: Wageningen University.
- Blijker, J. D. (2006). Er komen geen saaie dozen in het Noord-Limburgs agropark. In: *Trouw* (27-11-2006)
- Boonstra, F., Kuindersma, W., Termeer, C. (2009). Van escalerende naar constructieve waardeconflicten in het landelijk gebied. In: *Communicatie en besluitvorming* Deelstudie 7. Den Haag: Raad voor het Landelijk Gebied
- Bourdieu, P. (1988). *Homo academicus*. Stanford. Stanford University Press.
- Brabants Dagblad (2009). Verharde relaties op platteland van Brabant. Op: www.behouddeparel.nl/cms/?q=node/1230
- Buechler, S.M. (2000). *Social Movements in Advanced Capitalism*. Oxford: Oxford University Press
- Daalder, A., Koopman, J. (2004). *Verguld en verguisd. Agroparken in de media*. Den Haag: InnovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster
- Dam, R. van, Salverda, I., During, R. (2010). Strategieën van burgerinitiatieven. In: *Burgers en Landschap* (deel 3). Wageningen: Alterra Wageningen UR.
- De Volkskrant (2008). Veerman vindt megastallen ontsierend. Op: www.volkskrant.nl/binnenland/article540973.ece/Veerman_vindt_megastallen_ontsierend
- Dick P. (2008). Resistance, Gender, and Bourdieu's Notion of Field. In: *Management Communication Quarterly* 21: pp. 327-343
- Duineveld, M. (2004). Bedankt voor de bloemen. Over machtige burgers, bloemen en bakstenen. In: Venhuizen, H. (ed), *Geest en grond*. Rotterdam: Bureau Venhuizen, pp. XVI-XXVIII.
- Duineveld, M., Assche, K. van (2011). The power of tulips: constructing nature and heritage in a contested landscape. In: *Journal of Environmental Policy and Planning* 13: pp. 1-20
- Duineveld, M., Beunen, R., Van Assche, K., During R, Ark, R. van (2009). The relationship between description and prescription in transition research. In: K.J. Poppe, C. Termeer, M. Slingerland (eds), *Transitions towards sustainable agriculture and food chains in peri-urban areas*. Wageningen: Wageningen Academic Publishers: p. 392
- Duineveld, M., During, R., Dam, R. van, Zande, A. (2010). The importance of being Nimby. Een essay over erfgoed en burgerverzet. In: *Burgers en Landschap* 4. Wageningen: Wageningen UR
- Fischer, F. (2000). *Citizens, experts and the environment: The politics of local knowledge*. London: Duke University Press
- Flyvbjerg, B. (1998). *Rationality and Power: Democracy in Practice*. Chicago: University of Chicago Press
- Flyvbjerg, B. (2002). Bringing power to planning research. One researcher's praxis story. In: *Journal of Planning Education and Research* 21: pp. 353-366
- Foucault, M. (1982). *The Archaeology of Knowledge & The Discourse on Language*. New York: Pantheon Books
- Foucault, M. (1994a). Power. In: J.D. Faubion (ed), *Essential Works of Foucault 1954-1984* (volume 3). New York: The New Press
- Foucault, M. (1994b). Truth and juridical forms. In: J.D. Faubion (ed), *Essential Works of Foucault 1954-1984* (vol-

- ume 3). New York: The New Press: pp. 1-89
- Foucault, M. (1998). *The will to knowledge. The history of sexuality 1*. London: Penguin Books
- Foucault, M. (2001). *Discipline, toezicht en straf*. Groningen: Historische Uitgeverij
- Foucault, M. (2003a). *Society must be defended*. Lectures at the College de France, 1975-76 New York: Picador
- Foucault, M. (2003b). *Society must be defended*. Lectures at the College de France, 1975-1976 New York: Picador
- Fuchs, S. (2001). *Against essentialism: A theory of culture and society*. Cambridge: Harvard University Press
- Gibson, T.A. (2005). Nimby and the Civic Good. In: *City and Community 4*: pp. 381-401
- Het Agrarisch Dagblad (2007). Verburg vindt 'varkensflats' op zich geen probleem. Op: www.agd.nl/1031529/Nieuws/Artikel/Verburg-vindt-varkensflats-op-zich-geen-probleem.htm
- Het Agrarisch Dagblad, 2008. Megastallen leiden tot verplaatsen dorp. Op: www.agd.nl/1061156/Nieuws/Artikel/Megastallen-leiden-tot-verplaatsen-dorp.htm
- Hoek, M. van (2008). Milieuvriendelijk en diervriendelijk, gaan die twee wel samen? Op: www.volkskrant.nl/archief_gratis/article1037766.ece/Milieuvriendelijk_en_diervriendelijk,_gaan_die_twee_wel_samen
- Laurentzen, M., Kranendonk, R., Regeer, B. (2009). *The making of Greenport Venlo*. Eindrapportage Streamlining Greenport Venlo. Wageningen: Digigrafi
- Luhmann, N. (1987). *Soziale Systeme: Grundriss einer allgemeinen Theorie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp
- MacKenzie, D., Muniesa, F. (2007). *Do economists make markets? On the performativity of economics*. Princeton: Princeton University Press
- McHoul, A., Grace, W. (1995). *A Foucault primer: Discourse, power and the subject*. Victoria: Melbourne University Press
- Ministerie van LNV (2008). Intensieve veehouderij niet per definitie onduurzamer dan biologische veehouderij. Op: www.ecorys.nl/nieuws-en-persberichten/intensieve-veehouderij-niet-per-definitie-onduurzamer-dan-biologische-veehouderij.html
- Nietzsche, F. (1930). *Morgenröte. Gedanken über die moralischen Vorurteile*. Leipzig: Kröner Verlag
- Nietzsche, F. (1977). *Morgenröde*. Amsterdam: De Arbeiderspers
- Raad voor Dierenaangelegenheden (2001). Op: www.rda.nl/files/rda_2001_01.pdf
- Resource (2010). Ook Wageningse hoogleraren verwerpen intensieve veehouderij. Op: www.resource.wur.nl/wetenschap/detail/ook_wageningse_hoogleraren_verwerpen_intensieve_veehouderij
- Scott, J.C. (1985). *Weapons of the weak: Everyday forms of peasant resistance*. New Haven: Yale University Press.
- Scott, J.C. (1990). *Domination and the arts of resistance: Hidden transcripts*. New Haven: Yale University Press
- Sligter, A. (2007a). Falende wet leidt tot mega-varkensstallen. In: *Volkskrant* (04-07)
- Sligter, A. (2007b). Hausse aan plannen voor varkensflats. Op: www.volkskrant.nl/binnenland/article454127.ece/Hausse_aan_plannen_voor_varkensflats#2
- Sligter, A. (2008). Marie vraagt om een menselijke maat. Bewoners protesteren tegen Brabanders die varkensschuren in hun uitzicht willen neerpoten. Dit is een invasie. Op: www.varkensclusternee.nl/nieuwsbrieven/krantz2.rtf
- Smeets, P.J.A.M. (2009). Expeditie agroparken: ontwerpend onderzoek naar metropolitane landbouw en duurzame ontwikkeling. Wageningen: Wageningen UR
- SP, Horst aan de Maas (2009). Nederland moet onmiddellijk afzien van plannen voor agroparken. Op: www.horst.sp.nl/werkgroepen/Afzien%20van%20agroparken.shtml
- Syncope (2008). *Weerstand tegen schaalvergroting gaat veel dieper dan ik dacht*. Interview John Grin
- Termeer, C.J.A.M., Breeman, G.E., Lieshout, M. van, Pot W.D. (2010). Why more knowledge could thwart democracy:

- Configurations and fixations in the Dutch mega-stables debate. In: In 't Veld, R.J. (ed) (2010). *Knowledge Democracy: Consequences for Science, Politics and Media*: pp. 99-112. Heidelberg: Springer
- Termeer, C.J.A.M., Lieshout M. van, Breeman, G.E., Pot, W.D. (2009). *Politieke besluitvorming over het Landbouwonwikkelingsgebied Witveldweg in de Gemeente Horst aan de Maas*. Wageningen: Leerstoelgroep Bestuurskunde Wageningen Universiteit
- Timothy, A.G. (2005). Nimby and the Civic Good. In: *City and Community* 4: pp. 381-401
- Turbantia (2007). Op: www.enschede.tctubantia.nl/177900/turbo_karbonade
- Turnhout, E. (2003). *Ecological indicators in Dutch nature conservation. Science and policy intertwined in the classification and evaluation of nature*. Amsterdam: Aksant
- Turnhout, E., Hisschemöller, M., Eijsackers, H. (2007). Ecological indicators: Between the two fires of science and policy. In: *Ecological Indicators* 7: pp. 215-228
- Van Assche, K. (2004). *Signs in time. An interpretive account of urban planning and design, the people and their histories*. Wageningen: Wageningen University
- Wilt, J.G. de, Oosten, H.J. van, Sterrenberg, L. (2000). *Agroproductieparken: Perspectieven en dilemma's*. Den Haag: Innovatienetwerk Groene Ruimte en Agrocluster
- Wittgenstein, L. (2002). *Filosofische onderzoekingen*. Amsterdam: Boom
- Yashar, D. J. (2007). Resistance and Identity Politics in an Age of Globalization. In: *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* 610: pp. 160-181
- Zembla (2008). Karbonade uit de megastal. Op: [www.onjo.nl/Item.2654.o.html?@tx_ttnews\[cat\]=305@cHash=35a08cc67f&tx_ttnews\[tt_news\]=6025@tx_ttnews\[backPid\]=2652](http://www.onjo.nl/Item.2654.o.html?@tx_ttnews[cat]=305@cHash=35a08cc67f&tx_ttnews[tt_news]=6025@tx_ttnews[backPid]=2652)

- 1 'Het concept agroproductieparken, een doelgerichte clustering van agro- en niet-agro-productiefuncties op een bedrijventerrein of in een bepaalde regio, biedt in potentie interessante perspectieven om kringlopen te sluiten, transporten te verminderen en schaarse ruimte efficiënt te benutten. De ruimtelijke concentratie van eenzijdig gespecialiseerde agrarische bedrijven is een van de belangrijkste oorzaken van de accumulatie van emissies, de omvangrijke transportstromen en de aantasting van de ruimtelijke kwaliteit in bepaalde regio's in Nederland. Om tot duurzame oplossingen te komen zijn ingrijpende veranderingen in de ruimtelijke en bedrijfsstructuur van de agrosector noodzakelijk. Concepten zoals 'industriële ecologie' of 'industriële symbiose' zouden daarbij een bruikbare, fundamenteel andere benaderingswijze kunnen bieden. De genoemde concepten verwijzen naar geografische clusters van bedrijven die door onderlinge samenwerking trachten hun emissies, transporten en ruimtebehoefte te reduceren. De op principes van industriële ecologie gestoelde symbiose van overwegend agro-industriële activiteiten, aangevuld met niet-agrarische activiteiten duiden we aan met de term 'agroproductiepark'. () De toepassing van concepten uit de industriële ecologie lijkt aanknopingspunten te bieden voor een duurzame ontwikkeling van agro-industriële clusters. De vorming van nieuwe geografische clusters zou kunnen bijdragen aan het sluiten van kringlopen, het beperken van transportafstanden en het efficiënt benutten van schaarse ruimte. Ook zou geografische bundeling de versnippering van de groene ruimte kunnen tegengaan en zo kunnen bijdragen aan de verbetering van de ruimtelijke kwaliteit. Deze synergie tussen verschillende sectoren zou ook kunnen leiden tot economische voordelen. Een dergelijke doelgerichte clustering van agroproductiefuncties in een afgebakend gebied noemen we een 'agroproductiepark'. De term agro-productiepark sluit overigens combinaties van agro- met niet-agro-bedrijven geenszins uit. De ontwikkeling van agroproductieparken voldoet aan de criteria voor een systeeminnovatie (): er is namelijk sprake van een perspectiefwijziging (industriële ecologie'), een lange tijdshorizon (10-20 jaar), een integrale benadering op meerdere niveaus (regionaal, sectoroverstijgend) en samenwerking tussen vele stakeholders. (...) De eerste is de resource use efficiencytheorie geformuleerd door Wageningse productie-ecoloog De Wit. Een agropark richt zich primair op productie en verwerking van plantaardige en dierlijke producten. De theorie van de Wit stelt dat de efficiëntie van het agroproductieproces in een keten toeneemt naarmate er hogere opbrengsten per ha worden gerealiseerd. In dit proefschrift onderzoek ik of dat ook geldt voor de volgende innovatieve stap in de ontwikkeling van agroproductie, namelijk agroparken.' (Smeets, 2009)
- 2 'De configuratie 'NGB als mega duurzaam'. In deze configuratie leven zeer positieve beelden over het NGB. Zo is het volgens de actoren in deze configuratie de meest duurzame en diervriendelijke wijze van intensieve veehouderij. Dit duurzame concept vergt nu eenmaal opschaling en intensivering. Een NGB is een duurzame combinatie tussen verschillende takken van veehouderij, teelt van gewassen, mestverwerking en energiewinning. Een NGB is daarmee veel meer dan een gewone megastal. Zolang mensen vlees willen blijven eten, is het wijs dat zo duurzaam mogelijk te doen en het NGB is daarvoor dan het aangewezen concept. Deze configuratie is niet regionaal gebonden. Hierbij zijn mensen en organisaties betrokken die al geruime tijd bezig zijn met de ontwikkeling en het promoten van het concept. Ze doen dat zowel in Nederland als in toenemende mate ook internationaal. Bekende vertegenwoordigers zijn Innovatienetwerk, Knowhouse, enkele onderzoekers van WUR, een aantal mensen van LNV en de ondernemers die het initiatief hebben genomen.' (Termeer et al., 2009)
- 3 'Het Innovatienetwerk Groene Ruimte en Agrocluster is al sinds 1999 bezig met de ontwikkeling van

agroparken voor ondermeer de Maasvlakte, de Amsterdamse Haven en zelfs China. Ook wordt in 1999 al melding gemaakt van de ontwikkeling van een gemengd bedrijf met een varkensflat en tuinbouwkas door v.d. Wijngaart's engineering services in samenwerking met IMAG-DLO (DLO Instituut voor Dierhouderij en Diergezondheid). In hetzelfde jaar verschijnt een rapport getiteld 'Megabedrijven in agrarisch Nederland'. Op 3 oktober 2000 verschijnt er een rapport van de Nationale Raad voor Landbouwkundig Onderzoek (NRLO) waarin een agroproductiepark voor varkens in de Rotterdamse Haven wordt gepresenteerd. Naar aanleiding hier van stelt Brinkhorst geld beschikbaar voor een proef met een agroproductiepark. Dit is aanleiding tot felle positieve en negatieve reacties in de media. (...) a de varkenspest, de mond- en klauwzeercrisis breekt in het begin van 2003 de vogelgriep uit. De beelden van miljoenen dode dieren leidden tot een brede maatschappelijke discussie over de wenselijkheid van een intensieve veehouderij in Nederland. Hierdoor ging de veehouderij in Nederland op allerlei fronten op zoek naar duurzame oplossingen. De komst van agroproductieparken was één van de genoemde alternatieven.

Begin 2004 introduceert dr. Jan Broeze (Wageningen UR) de clustering van varkenshouderijen in agroparken als opvolger van de varkensflat. En ondanks de mislukking van een varkensflat in de Rotterdamse Haven door ophef en weerstand vanuit burgers tegen de agroproductieparken, gaan andere experimenten met vergelijkbare parken door. In oktober 2005 zijn er 14 experimenten gaande of staan op stapel. (...)

In 2005 verschijnt het invloedrijke rapport 'Agrobusiness complexes' (in de media kortweg: 'rapport agroparken') van het Innovatienetwerk Groene Ruimte en Agrocluster. In oktober 2006 bestaan er nieuwe plannen voor een agrocentrum, ditmaal in de Westzanerpolder bij Zaanstad, Amsterdam. Het InnovatieNetwerk heeft oud-burgemeester van Zaanstad, Henry Meijdam, gevraagd op zoek te gaan naar een geschikte locatie voor een varkensflat met verschillende etages. (...) De provincie Noord-Holland voelde hier echter niets voor.

Begin 2007 komen het ontwerp voor Agrocentrum Westpoort in de Amsterdamse Haven in het nieuws. Het agrocentrum zal bestaan uit drie lage flats met verschillende verdiepingen. (...) Het plan wordt afgezet tegen het Nieuw Gemengd Bedrijf in Horst, dat op dat moment wacht op de uitkomsten van een Milieu Effect Rapportage (MER). De bedenkers van Agrocentrum Westpoort zijn in 2007 ook betrokken bij de ontwikkeling van een agropark en 'ecocity' in Dongtan, Cina, nabij Shanghai. Wegens gebrek aan investeringen vanuit Chinese ondernemers is een eerder masterplan voor een 'agrorecreatiepark' bij Changzhou niet uitgevoerd.' (Termeer et al., 2009)

- 4 'In Noord Limburg wordt sinds 2001 gewerkt aan de realisatie van een Agropark, dat inmiddels onder de naam Nieuw Gemengd Bedrijf concreet vorm krijgt. Het is een initiatief van ondernemers in het Landbouwonwikkelingsgebied in de gemeente Horst aan de Maas in Noord Limburg. In combinatie met een bio-energiecentrale moet Nieuw Gemengd Bedrijf straks ruimte bieden aan 35.000 varkens en 1,2 miljoen kippen. In 2003 werd het project geadopteerd door het Platform Agrologistiek en door TransForum. Dat leidde tot de oprichting van een Stuurgroep ter ondersteuning van de projectgroep waarin de ondernemers en innovatiemakelaar KnowHouse het project vorm gaven. In 2004 zegde Minister Veerman aan het project een 'status aparte' toe. (...) Toen de lokale planvorming-procedures opgestart werden, zijn protesten van lokale buurtbewoners op gang gekomen, gesteund door enkele politieke partijen en landelijke actiegroepen. Desondanks is in februari 2008 een visie op het reconstructiegebied Witveldweg, met daarbinnen Nieuw Gemengd Bedrijf, door de Gemeenteraad aangenomen op voorwaarde dat het duurzame karakter van het project kon worden aangetoond. Daartoe is een aanvullende duurzaamheidstoets uitgevoerd, die positief concludeerde en is overgenomen door de gemeenteraad. De belangrijkste bijdragen aan duurzame ontwikkeling blijken de afname van ammoniakemissie, de eigen energieopwekking, een lagere uitstoot van broeikasgassen en op regionaal schaalniveau, een belangrijke vermindering van stankoverlast. Door minder

transport worden veterinaire risico's verminderd en levert Nieuw Gemengd Bedrijf een grote bijdrage aan betere volksgezondheid door via gericht management het gebruik van antibiotica zoveel mogelijk te beperken. Het project levert veel extra werkgelegenheid op en verbetert de arbeidsomstandigheden binnen de deelnemende bedrijven. De besluitvormingsprocedure rondom Nieuw Gemengd Bedrijf verloopt niet soepel. Ondanks de toegezegde 'status aparte' in de besluitvormingsprocedure, zijn er juist allerlei extra toetsen en gelegenheidsregels bedacht, waaraan het project moet voldoen. Daarbij is er tussen de verschillende onderdelen van de overheid sprake van uiteenlopende, soms ronduit tegenstrijdige eisen.

Via de Stuurgroep Nieuw Gemengd Bedrijf hebben de KOMBi-partijen het werkproces in de projectgroep intensief begeleid. Er is veel geïnvesteerd in externe communicatie, waarin duurzame ontwikkeling, innovatie, de open structuur en de sociaal economische ontwikkeling van het gebied consequent benadrukt worden. De overheden houden zich na het expliciteren van hun keuze strikt aan de formele argumentaties, die de verschillende procedures eisen. (...) Nieuw Gemengd Bedrijf heeft als systeeminnovatie zijn bestaansrecht nog niet volledig bewezen. Daarvoor is immers een 'goedkeuring' nodig in de verschillende currencies van de betrokken KOMBi partijen, die alleen kan ontstaan in nieuwe onderlinge verhoudingen. Ten aanzien van drie van de vier betrokken KOMBi-groepen kan nu al worden vastgesteld, dat zij in termen van hun eigen currency het project als innovatie beschouwen: naast de ondernemers, zijn dat in ieder geval de betrokken kennisinstellingen. Ook de steun die het project -in ieder geval verbaal- krijgt van politici en ambtenaren, kan worden uitgelegd als een poging om deze innovatie ook in termen van vergunningenbeleid en rechtsregels te laten aarden. Alleen een aantal maatschappelijke groepen wijzen het project af. Maar zij zijn, waar het erop aankomt, namelijk in de politieke afweging van de gemeenteraad, in de minderheid. Nieuw Gemengd Bedrijf is in Nederland het meest vergevorderde agropark waarbij intensieve veehouderij betrokken is en waarbij in eerste instantie alle andere sectoren zijn afgehaakt, deels vanwege de imago-problemen die de intensieve veehouderij in Nederland zou hebben. Het lange ontwikkelingstraject toont achtereenvolgens hoe moeilijk het is voor MKB-bedrijven om in complexe systeeminnovaties langdurig te investeren en hoe lastig voor de overheid om dergelijke innovaties te faciliteren vanuit wet- en regelgeving die grotendeels instrumenteel georiënteerd is op het reguleren van het bestaande en tot op vergaande details is uitgewerkt. Nieuw Gemengd Bedrijf is vooral een regionaal ontwerp. Het gaat om de ruimtelijke concentratie en synergieontwikkeling van bestaande bedrijven in Noord-Limburg en Oost-Brabant, met een dominante rol van het Limburgse provincie-bestuur en lokale gemeentebestuurders en de KOMBi-makelaar KnowHouse, die bij uitstek een regionale focus heeft. Nieuw Gemengd Bedrijf wordt naar verwachting in 2010 geopend. (Smeets, 2009)

- 5 'In september 2003 overhandigt gedeputeerde Ger Driessen het Limburgse (ontwerp) Reconstructieplan aan Landbouwminister Cees Veerman. In maart 2004 wordt het Reconstructieplan Noord-en Midden-Limburg door Provinciale Staten van Limburg vastgesteld. Na goedkeuring door de ministers van LNV en VROM (april 2004) is het plan op 1 juni 2004 bekend gemaakt.

Op 14 juli 2004 meldt de landelijke media voor het eerst iets over Horst, als Prof. Jan Rotmans (hoogleraar duurzame systeeminnovatie aan de Erasmus Universiteit) aan het woord wordt gelaten. Hij stelt dat de voordelen van een agroproductiepark technisch helder zijn. Echter: 'in Horst is wel gebleken dat omwonenden, gemeente en provincie daarmee nog niet voor het idee gewonnen zijn. De omgeving ziet zo'n productiepark verrijzen en denkt: wat gebeurt hier? En: wat schieten wij daarmee op?'

Nadat LOG Witveldweg is aangewezen als zoekgebied LOG vindt eind 2004 het eerste gesprek plaats tussen de initiatiefnemers en de gemeente over de plannen voor het NGB in dit gebied.

Op 7 oktober 2005 wordt Kees van Rooij als burgemeester van Horst aan de Maas geïnstalleerd. Op 28 november 2005 maakt burgemeester van Rooij voor het eerst melding van het NGB op zijn weblog. Samen met wethouder Joop de Hoon wordt hij in een bijeenkomst met Frans Tielrooij (voorzitter Platform Agrologistiek) en Trudy van Megen (Knowhouse) bijgepraat over het Nieuw Gemengd Bedrijf en wordt gediscussieerd over het verloop van het project en eventuele rollen van de gemeente. Het Nieuw Gemengd Bedrijf is gestart als een samenwerking tussen intensieve veehouderijbedrijven en glastuinbouwbedrijven die een forse milieuwinst zou moeten opleveren en een stevige vermindering van logistieke kosten.

Op 7 maart 2006 vinden de gemeenteraadsverkiezingen plaats. Op 18 april worden de nieuwe wethouders Marcella Dings, Arie Stas en Leon Litjens benoemd.

In maart 2006 wordt het college van B&W geadviseerd de opdracht te formuleren voor het opstellen van een uitwerkingsplan/gebiedsvisie voor concentratiegebied Witveldweg om meer duidelijkheid te creëren over de eisen die aan de bedrijven die zich in dit gebied willen vestigen zullen worden gesteld. (Het NGB wordt als een van de initiatieven genoemd die de aanleiding vormen voor dit advies.)

Tijdens de raadsvergadering in november 2006 wordt voor het eerst gesproken over de invulling van LOG Witveldweg en het initiatief NGB. Op 2 november maakt wethouder Litjens voor het eerst melding van het NGB op zijn weblog. Hij was die dag met Knowhouse aanwezig bij de aftrap van de MER-procedure met betrekking tot het Nieuw Gemengd Bedrijf. De wethouder schrijft: 'Ik ben positief over dit initiatief, omdat het een voorbeeldconcept is van hoe we volgens mij duurzaam kunnen produceren in de intensieve veehouderij.' Op 8 november is er een informatieavond voor de inwoners van Grubbenvorst. Op 24 april 2007 wordt actiegroep Behoud de Parel opgericht. In juni 2007 worden in de vergadering van de commissie ruimte verschillende scenario's voor het LOG Witveldweg gepresenteerd.

Op 31 augustus 2007 onthult Grubbenvorster huisarts Monique Baggen de spandoeken met schommelende kinderen met gasmaskers op bij de afritten aan de A73.

In september 2007 vindt een opiniërende behandeling van de gebiedsvisie in de gemeenteraad plaats. De gebiedsvisie voor de ontwikkeling van het landbouwontwikkelingsgebied (LOG) Witveldweg wordt gezien als eerste stap in de uitvoering van het Reconstructieplan Noord- en Midden Limburg. Aangezien in de gemeente van oudsher sprake is van een intensieve veehouderijsector, op dat moment circa 220 bedrijven, en gezien het economische belang, wil het College in een landbouwontwikkelingsgebied voorwaarden scheppen waarmee de sector door middel van innovatie kan doorgroeien tot een sector die duurzaam is, en toekomst heeft. Naast ruimte bieden voor bedrijven die in extensiveringsgebieden gevestigd zijn of die een knelpuntsituatie vormen voor kernen, wil het College in het LOG Witveldweg ook ruimte bieden voor initiatieven met een duurzaam karakter en een hoog innovatief gehalte. De gebiedsvisie is een instrument om voor het LOG Witveldweg heldere en duidelijke uitgangspunten te formuleren en om een eerste echte vertaalslag in de reconstructie te maken.

Ten tijde van de raadsvergadering waren bij het College twee initiatieven bekend van verplaatsters in het kader van de reconstructie en één initiatief dat een knelpunt oplost rondom een dorpskern. Ook was één initiatief bekend waarbij de initiatiefnemers (het concept Nieuw Gemengd Bedrijf) aangaven dat sprake is van een initiatief met een duurzaam en innovatief karakter. Het duurzame en innovatieve karakter van dit initiatief werd op dat moment door het College samen met de LLTB en Stichting Milieufederatie Limburg onderzocht. Naast deze initiatieven is in de toekomst in het LOG Witveldweg nog ruimte voor twee initiatieven.

De Telegraaf bericht op 1 september dat in Grubbenvorst inmiddels grote sociale onrust is ontstaan door de

plannen van gemeente Horst aan de Maas om hier een NGB te plaatsen.

In Marle, Vroomshoop, Ospel en Grubbenvorst zijn belangengroepen opgericht om de komst van megabedrijven tegen te gaan. De actiegroep Behoud de Parel in Horst vreest 'enorme overlast van verkeer, fijnstof en stank' door de komst van het NGB. Wethouder Litjens ziet grote economische voordelen.

Op 6 september 2007 organiseert de SP-werkgroep Land- en Tuinbouw een Noord-Limburg informatie en discussieavond. Tijdens de avond waren er 400 mensen aanwezig. Aanwezig waren o.a. de ondernemers van het NGB, Wouter van Eck (milieudefensie), en Peter Groot Koerkamp (WUR). Behoud de Parel trekt als conclusie van deze avond: het Nieuw Gemengd Bedrijf (NGB) is slecht voor de wereld, voor de directe omgeving en zelfs voor het bedrijf zelf. In dezelfde maand start Actiegroep Behoud de Parel met de actie 'Sticker je mening naar buiten'. Met deze actie wil Behoud de Parel de inwoners van Grubbenvorst informeren over alle plannen, waarmee Grubbenvorst geconfronteerd wordt.

In oktober 2007 wijzen buurtbewoners een uitnodiging van Knowhouse voor een informatieavond over het NGB af. Op 27 oktober start Behoud de Parel een handtekeningenactie tegen het NGB. Op 20 november 2007 stemt de gemeenteraad van Horst aan de Maas in met de uitgangspunten voor de gebiedsvisie. Op 27 november 2007 accordeert het gemeentebestuur de gebiedsvisie.

Op 30 november 2007 protesteren huisartsen en specialisten uit de regio rond Grubbenvorst en Horst tegen de komst van een aantal grootschalige projecten rondom Grubbenvorst, waaronder het NGB vanwege de gevolgen van megaveehouderijen voor de volksgezondheid door fijnstof en op mensen overdraagbare dierziekten als vogelgriep en MRSA. Op 4 december 2007 overhandigen huisarts Monique Baggen en longspecialist Adrie Lukker in totaal 31 handtekeningen aan de burgemeester Kees van Rooij van Horst aan de Maas.

Op 6 december 2007 keert de PvdA zich tegen de komst van het NGB in Grubbenvorst, omdat het Witveld 'een open gebied met een bijzonder karakter' wat zo moet blijven.

Op 11 december 2007 vindt een opiniërende behandeling van de gebiedsvisie over de inrichting van het LOG aan de Witveldweg in de gemeenteraad van Horst aan de Maas plaats. Het is een drukbezochte vergadering waarin vele voor- en tegenstanders aan het woord komen en die in het teken staat van de komst van het NGB.

Enkele fracties in de gemeenteraad (met name CDA en VVD) lieten weten dat de vergadering ging over de gebiedsvisie voor het LOG Witveld en nog niet te willen spreken over het NGB.

Voorafgaande aan die vergadering bood Toon van Gerven namens actiegroep Behoud de Parel 2515 handtekeningen aan burgemeester Van Rooij. En een aantal insprekers maakte duidelijk waarom in het LOG Witveld geen plaats gereserveerd moest worden voor het Nieuw Gemengd Bedrijf.

In januari 2008 biedt de gemeente Horst aan de Maas, vooruitlopend op het besluit over de gebiedsvisie op 12 februari 2008, de gelegenheid om vragen te stellen in een persoonlijk gesprek met wethouder Litjens. Later deze maand houdt de PvdA van Horst aan de Maas een thema-avond over grote projecten zoals de komst van een NGB in de gemeente en de visie van de partij hierop, zij is namelijk tegen het NGB.

[In] februari 2008 vindt de besluitvormende raadsvergadering over gebiedsvisie plaats. De gemeenteraad van Horst aan de Maas heeft op 12 februari 2008 ingestemd met de gebiedsvisie voor Landbouwontwikkelingsgebied Witveldweg – onder 'luid protest van lokale, regionale en landelijke actievoerders'. Met 11 tegen 10 stemmen wordt de gebiedsvisie goedgekeurd.

Ook verschijnt in februari 2008 een rapport van de GGD over de gevaren van fijnstof en de kans op besmetting met de ziekenhuisbacterie MRSA in opdracht van de gemeente Horst aan de Maas. Dit rapport meldt dat de komst

van intensieve veehouderijen niet leidt tot overschrijding van de fijnstof-norm en MRSA geen groot risico zou vormen voor mensen.

Tussen februari en mei 2008 vindt een onderzoek naar de duurzaamheid van het NGB plaats. In opdracht van de gemeente Horst aan de Maas voert Blonk Milieuvadvis in 2008 onderzoek uit naar de duurzaamheid en het innovatieve karakter van het NGB en de inpasbaarheid van het NGB binnen de criteria van de gebiedsvisie LOG Witveldweg. (...) In het rapport wordt geconcludeerd dat realisatie van het NGB op nationale schaal op nagenoeg alle thema's een zeer duidelijke duurzaamheidswinst oplevert. De concentratie van de grote hoeveelheid dieren in het NGB op één locatie, veroorzaakt echter ter plaatse een toename van de milieudruk (ammoniak, geur en fijnstof). In het rapport wordt gesteld dat twee afwegingen noodzakelijk zijn om te komen tot een uiteindelijk oordeel over de duurzaamheid en innovatieve aanpak van het NGB: 1) de afweging van het nationale (en globale) ten opzichte van het lokale belang; 2) de afweging van het belang van de afzonderlijke duurzaamheidsthema's. Tenslotte geven de onderzoekers aan dat in het oordeel de vraag meegenomen moet worden of de winst in duurzaamheid en de mate van innovatie, voldoende is gezien de maatschappelijke druk op het initiatief.

In mei 2008 start de vereniging de Behoud de Parel een burgerinitiatief tegen de komst van megastallen. Uiteindelijk weet de vereniging 3400 handtekeningen te verzamelen waardoor het onderwerp door Provinciale Staten behandeld zal worden (1500 handtekeningen waren vereist).

In juni 2008 vindt een raadsdebat over het Nieuw Gemengd Bedrijf plaats waarbij de gemeenteraad ook belanghebbende partijen uitnodigt. Nadat de gemeenteraad haar zienswijze heeft gegeven over het rapport, zal het college van B & W een eigen afweging maken over toelating van het NGB in het LOG Witveldweg, waarbij de zienswijze van de gemeenteraad meegewogen worden.

Het gemeentebestuur van Horst aan de Maas heeft besloten medewerking te verlenen aan een eventuele vestiging van het NGB aan de Witveldweg in Grubbenvorst. Na een afweging van de resultaten van een onderzoek naar de duurzaamheid en de innovatieve aanpak van deze intensieve veehouderij en zienswijzen van dorpsraden en politieke partijen, hebben B & W op dinsdag 8 juli 2008 dit besluit genomen. Het duurzaamheidsonderzoek en de ingediende zienswijzen heeft een aantal aanbevelingen opgeleverd die ook als voorwaarde zullen gelden in de verdere vestigingsprocedure van het NGB (persbericht gemeente Horst). Met dit besluit kunnen de procedures worden opgestart voor de vestiging van het NGB. In dat traject zitten nog allerlei voorwaarden waar het bedrijf aan moet voldoen. Voldoet men daar niet aan, dan krijgt het NGB geen toestemming om zich in het LOG te vestigen.

15 augustus 2008: In antwoord op vragen van Tweede Kamerlid Van Gent (GroenLinks) stelt minister Verburg dat zij geen gezondheidsgarantie kan geven bij de komst van de megakippenstal, die onderdeel is van het Nieuw Gemengd Bedrijf (NGB) nabij Grubbenvorst.' (Termeer et al., 2009)

- 6 'Het Rapport *Agroproductieparken: Perspectieven en dilemma's* van het Innovatienetwerk Groene Ruimte en Agrocluster van oktober 2000. (...) De Raad was aanvankelijk van plan Uw suggestie te volgen om zich in de discussie niet te beperken tot één van de vier ontwerpen. Door de opstellers van het rapport werd echter duidelijk gemaakt, dat inmiddels omtrent de haalbaarheid van een tweetal ontwerpen, te weten Greenpark en Multipark, dusdanige twijfels zijn gerezen, dat deze niet langer als realistisch beschouwd dienen te worden. Aangezien het ontwerp Agrospecialtypark uitsluitend akkerbouw betreft, beperkt de Raad zich in deze notitie dus toch tot het vierde concept, Deltapark. In zijn algemeenheid wenst de Raad op te merken dat hij een aantal belangwekkende uitgangspunten onderschrijft die bij de ontwikkeling van het concept Deltapark een rol hebben gespeeld. Echt innovatieve plannen

kunnen slechts ontwikkeld worden en hun beslag krijgen, indien er in een zo breed mogelijk kader en met loslating van bestaande concepten en meningen gekeken wordt naar de toekomst. In dat opzicht acht de Raad het ontwerp geslaagd. Ook onderschrijft de Raad dat het in de toekomst van steeds groter belang zal zijn om transportlijnen te verkorten en om kringlopen die in en rondom de veehouderij bestaan te sluiten, teneinde te voorkomen dat bepaalde onderdelen van een kringloop zich gaan ophopen of verloren gaan, danwel anderszins voor problemen gaan zorgen. De uitkomsten van de voorstudie naar het Deltapark acht de Raad echter minder geslaagd. Het zijn met name - de grootschaligheid van het project, - de veronachtzaming van het eigene van de dierhouderij (het is geen industrie), - het ontbreken van een economische analyse, - het zich niet bekommeren om het ontbreken van een maatschappelijk draagvlak voor industriële agroproductie en - het onvoldoende rekening houden met de mogelijkheid dat grote veterinaire problemen optreden, die ervoor zorgen dat met dit rapport een fout signaal wordt afgegeven. Er dient voor gewaakt te worden dat de thans gepubliceerde ideeën een eigen leven gaan leiden en dat het geschetste beeld een eigen beleid gaat genereren. Daarvoor ontbreekt er te veel aan. Als voorbeeld kan worden genoemd het volledig ontbreken van een analyse van de gevolgen voor de gezondheid en het welzijn van de dieren die in het Deltapark gehouden zullen worden. Zo wordt betreffende het welzijn van de dieren de indruk gewekt dat dit net zo goed gemaakt kan worden als men maar wil en dat eventuele problemen wel langs technische weg opgelost kunnen worden. De Raad betwijfelt ten eerste of in het Deltapark een hoger welzijnsniveau zal worden gerealiseerd dan in de gangbare veehouderij. Wat zou de betreffende veehouders daartoe bewegen? Bovendien wordt er een totaal andere houderij van dieren geïntroduceerd. Deze is fabrieksmatig, waarbij werknemers in ploegdienst naar hun werk gaan en zich allicht minder verantwoordelijk voor de dieren zullen voelen dan de veehouder, die aan zijn bedrijf gebonden is en 24 uur per dag de verantwoordelijkheid voor zijn dieren draagt. Eén van de gevolgen daarvan zal zijn dat de 'zorg' voor de dieren vermindert. Deze zorg is echter van wezenlijk belang voor het welzijn van de dieren. Tot zijn spijt heeft de Raad moeten constateren dat ook het welzijn van de mensen die in Deltapark moeten werken buiten beeld blijft. Voor wat betreft de gezondheidsaspecten is de Raad van mening dat door de grootschalige opzet enorme risico's worden genomen. Door het stellen van allerlei randvoorwaarden kan dat grotere risico verminderd worden, maar over deze randvoorwaarden wordt in de voorstudie niet gesproken. Zo wordt er niets gezegd omtrent: - het scheiden van secties en de mensen die er werken, - ventilatiesystemen, - het plaatsen van bepaalde filters tussen secties, - het opstellen van gezondheidsprotocollen, - het aanstellen van veiligheidsfunctionarissen en - het feit dat bij een ernstige ziekte-uitbraak toch het hele Deltapark geruimd zal moeten worden. De Raad heeft zich er over verbaasd dat op geen enkele manier de economische realiteit van het Deltapark is onderzocht. Het park kan immers niet van de grond komen als de productie- kosten zelfs maar enkele procenten hoger liggen dan in de gangbare productiesystemen. Verder wordt niet duidelijk gemaakt hoe een, met name in de pluimveewereld, belangrijk veterinair systeem (het 'all in - all out' systeem) uitgevoerd kan worden binnen de grootschaligheid van het Deltapark. Een dergelijk systeem speelt bijvoorbeeld een belangrijke rol bij de bestrijding van salmonellosis bij slachtkippen. Ook wordt in het Rapport voorbij gegaan aan de overige risico's die door de grootschaligheid worden opgeroepen. Welke rampen moeten verwacht worden, niet alleen bij ziekteuitbraken, maar bijvoorbeeld bij brand of bij uitval van elektriciteit, water of ventilatie? Er wordt met geen woord gerept over de beheersing van dergelijke risico's. Voorts wenst de Raad op te merken dat ze graag had gezien dat ook ethische aspecten een rol hadden gespeeld bij de voorstudie naar het Deltapark. Het blijft bijvoorbeeld onduidelijk wat wordt bedoeld met de 'normatieve afwegingen' die op pagina 36 van het Rapport worden genoemd. Zonder nadere invulling blijft dat een lege term. Het zou moeten gaan om de normen hoe een beschaafde samenleving met zijn

dieren wil omgaan. Doorslaggevend voor de beoordeling van het ontwerp acht de Raad echter het totaal ontbreken van een maatschappelijk draagvlak voor dit soort grootschalige industriële agroproductie-complexen. Het project is volledig opgezet vanuit de aanbodzijde. Het beeld van te ver doorgeschoten bulkproductie, dat er door wordt opgeroepen, kan de Nederlandse veehouderij niet gebruiken, omdat het imago van kwaliteitsproductie er door geschaad wordt en het maatschappelijk draagvlak er door zal afkalven. Alle aspecten grondig overwegend, komt de Raad tot de conclusie dat thans al moet worden vastgesteld dat de weg naar het Deltapark niet de weg is, die ingeslagen dient te worden naar de toekomst van de Nederlandse veehouderij. Anderen zullen wellicht aandringen op nader onderzoek naar allerlei aspecten van het ontwerp-Deltapark, maar naar de mening van de Raad kunnen de voor dit nadere onderzoek benodigde middelen beter benut worden voor andersoortig onderzoek' (Raad voor Dierenaangelegenheden 2001).

- 7 'Boeren willen zelfstandige gezinsbedrijven in vertrouwde plattelandsomgeving behouden. Boer wordt arbeider ver van eigen streek – boeren willen niet in loondienst werken in megabedrijven, zij willen liefst zelfstandig, gezinsbedrijven voeren in vertrouwde omgeving. Boer moet juist platteland versterken.' (Daalder & Koopman, 2004)
- 8 'De consument wil er niets van weten. Het beeld van dieren gestapeld in een varkensflat/agrofabriek komt niet goed over. Elke associatie met industriële productie roept verzet op. () 'Huileringwekkend ontwerp', 'Diepgevoelde weerstand', 'De boodschap is: het varken is een ding', 'Technocratische indruk', 'Onuitvoerbaar', 'Onwenselijk.' 'Misverstand', 'Krankzinnig', 'Luchtfietserij', 'Losse flodder', 'Utopisch', 'Droom verder Brinkhorst', 'Wil de minister alleen een moeras met bomen overhouden?' 'Afschuwwekkend idee', Ziedend; '.. de fixatie op technologische oplossingen leidt tot idiote tekentafelprojecten als varkensflats', 'Dat wil niemand...' () 'Ordinair slachthuis', 'Klinkt als scène uit Animal Farm', 'Doorgeschoten', 'Brinkhorst is gek geworden?', 'Plan voor zwijnenparken..' "Goed idee; dan stoppen we ook top- sporters in een epodrome en ouderen in dementenstallen.' 'De hamvraag: hoeveel varkens houden een bejaarde warm?' 'Die projecteren ze dan op de Maasvlakte, kunnen die beesten ook nog over de zee uitkijken. Lachen, zeg.' 'De intensieve veehouderij is vergelijkbaar met de Holocaust'. 'Helse vernietigingsfabriek, beestenangst sijpelt uit alle kieren... in de haven ver- schrompelen boeren in doorzonwoningen achter de geraniums, Brinkhorst heeft ze definitief de nek omgedraaid, eerst dwingt het ministerie tot schaalvergroting, dan eten de grote de kleine op en nu jaagt hij ze in blokkendozen. Binnenkort nog goed- koper, nog smeriger en nog ruimer verkrijgbaar: dierenleed in plastic verpakt. In de supermarkt bij u om de hoek.' '..... Stapelen in flat is anonimiseren, productieproces zal aan het gezicht onttrokkenWrootschalige ontwikkeling als agroparken zeer waarschijnlijk niet zullen leiden tot kostprijsverlaging. Een evenwichtig landbouwbeleid waar de boer en tuinder met zijn gezin centraal staan moet een politieke keuze zijn. Het landbouwbeleid moet zich keren tegen schaalvergroting, specialisatie en mono-culturen van onder andere dit agropark. Alle argumenten om agroparken te bouwen zijn versleten. Kortom de moderne agroparken zullen eruit gaan zien als kapitalistische westerse kolchozen waar grootschaligheid op alle fronten de nadelige gevolgen zal hebben als de kolchozen indertijd in het Oostblok . We houden de Nederlandse overheid en politiek strak aan behoud van duurzaamheid in de land- en tuinbouw en een leefbaar platteland.' (SP Horst aan de Maas, 2009)
- 11 'Dat soort grote eenheden hoort niet in het landschap. Die ontsieren, het is ook slecht voor het imago van de sector', zegt Veerman zondagavond in het televisieprogramma Zembla.' (De Volkskrant, 2008)
- 12 Zoals bijvoorbeeld ook de landschappelijke, milieu en gezondheidsargumenten worden tegengesproken: 'De ondernemers zeggen dat de bewoners zich geen zorgen hoeven te maken over hun gezondheid. Ze zetten de allernieuwste filters op hun bedrijf' (Zembla, 2008).

- 13 'Intensieve veehouderij niet per definitie onduurzamer dan biologische veehouderij. (...) Persbericht Ministerie LNV - Verschillende houderijsystemen voor vee hebben allemaal positieve en negatieve maatschappelijke effecten. Dat blijkt uit een onderzoek naar de maatschappelijke kosten en baten van de gangbare intensieve veehouderij, de biologische veehouderij en agroproductieparken dat het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) heeft laten uitvoeren door Aequator, Witteveen & Bos en ECORYS. In het onderzoek is een vergelijking gemaakt tussen verschillende houderijsystemen zoals die in 2030 waarschijnlijk bestaan: biologische, gangbare en agroproductieparken. Daarnaast is gekeken wat het effect is als deze houderijsystemen op grote of minder grote schaal worden toegepast. Dan ontstaat er een zeer wisselend beeld. Al enige jaren word er gediscussieerd over de kosten van de intensieve veehouderij die niet in de prijs van vlees zijn verrekend. Het gaat dan bijvoorbeeld om milieueffecten van de veehouderij. Dit onderzoek, waaraan veel partijen hebben meegewerkt, geeft op een aantal manieren inzicht in de kosten en de baten van verschillende veehouderijsystemen voor vleeskuikens en varkens.

Houderijsystemen in 2030

Allereerst zijn drie verschillende houderijsystemen apart bekeken; gangbare, biologische en agro-industriële complexen. Daarbij is de hele keten - van veevoer tot vlees - meegenomen. Dan blijkt dat agroproductieparken beter scoren op milieu omdat ze veel technische maatregelen kunnen nemen om de uitstoot van bijvoorbeeld ammoniak te beperken. Bij biologische productie is het moeilijker om de uitstoot van fijnstof, geur en ammoniak te voorkomen omdat bijvoorbeeld de kippen een vrije uitloop hebben. De biologische houderijsystemen scoren beter op dierenwelzijn. Zo biedt het rapport ook inzicht in de maatschappelijke kosten en baten van mest, voer, arbeid, opbrengst en dierziektes.

Scenario's voor 2030

Daarnaast zijn scenario's gemaakt uit diverse combinaties van de drie houderijsystemen. Deze scenario's maken duidelijk hoe het staat met de maatschappelijke kosten en baten op het moment dat een van de houderijsystemen op grote schaal wordt doorgevoerd in Nederland. Dan blijkt ook dat niet zozeer het houderijsysteem bepalend is voor de maatschappelijke kosten, maar vooral de omvang van de veehouderij in de scenario's.

Duurzaamheid veehouderij

In januari presenteerde de minister haar visie op de veehouderij. Daarbij zet de minister in op verdere investeringen in duurzaamheid. Dat kan bijvoorbeeld in stallen, duurzaam geteeld veevoer en het stimuleren van duurzaam consumentengedrag. Er wordt nu gewerkt aan een convenant met de sectoren waarin afspraken worden gemaakt over ieders inzet om tot een duurzame veehouderij te komen. Dit rapport biedt daarbij inzicht in de maatschappelijke kosten en baten die aan de orde zijn bij veranderingen in soort en omvang van de veehouderijsystemen. De inzet van de minister is dat alle veehouderijsystemen in de toekomst verdere stappen naar verduurzaming zetten. Voor meer informatie: Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit Afdeling persvoorlichting.' (Ministerie van Landbouw, 2008)

- 14 'In Greenport Venlo is van alles gaande op het gebied van duurzame ontwikkeling. De pijler Quality of Life is benoemd en wordt geleidelijk ingevuld. Cradle to Cradle wordt toegepast in de pijlers 'waarde creëren' en 'basics'. Verder is er veel dynamiek ontstaan en zijn er allerlei dialogen op gang gebracht om tot innovatie te komen. Vanuit een duurzaamheidsperspectief kijkend naar de toekomst van Greenport Venlo is het enthousiasme in de regio en de

brede betrokkenheid van vele actoren een goede basis om samen verder te werken aan regionale ontwikkeling. Toch is het goed om na te denken over het grotere geheel: de toekomst van de regio. Op een dergelijke manier kan gewaarborgd worden dat initiatieven niet los staan en bijdragen aan duurzame ontwikkeling. Natuurlijk kan deze visie veranderen, naarmate inzichten verder komen. Door middel van een gedeelde toekomstvisie kunnen we het dagelijks handelen verbinden aan een lange termijnperspectief. Zo kunnen we toetsen of ons handelen duurzaam is. Als er een brede basis is voor een toekomstvisie die door ondernemers, onderwijs, overheid, onderzoek en omgeving wordt gedeeld, is een lange termijn aanpak gewaarborgd. De politiek kan daar in de korte termijnplanningen van een verkiezingsperiode meer specifiek invulling aan geven. Om duurzame regionale ontwikkeling te laten slagen is het dus van belang het individuele handelen van nu te verbinden aan de collectieve wensen voor de toekomst' (Laurentzen et al., 2009).

- 15 'When I say *subjugated knowledges*, I mean two things. On the one hand, I am referring to historical contents that have been buried or masked in functional coherences or formal systematizations. (...) Subjugated knowledges are, then, blocks of historical knowledges that were present in the functional and systematic ensembles, but which were masked (...) Second, I think subjugated knowledges should be understood as meaning something else and, in a sense, something quite different. When I say *subjugated knowledges* I am also referring to a whole series of knowledges that have been disqualified as nonconceptual knowledges, as insufficiently elaborated knowledges: naive knowledges, hierarchically inferior knowledges, knowledges that are below the required level of erudition or scientificity.' (Foucault, 2003b)
- 16 'Het is interessant te vergelijken hoe deze discussie in andere metropolen gevoerd wordt, hetgeen aan de hand van de verschillende voorbeelden kan gebeuren. Deze vergelijking zal ik uitvoeren aan de hand van een provocerende hypothese op basis van de balans tussen matterscape, powerscape en mindscape in Nederland, waarin ik for the sake of the argument vooronderstel dat bij de betrokken burgers het vermogen tot communicatieve zelfsturing volledig is ontwikkeld en die luidt als volgt: In alle besluitvorming rondom de realisatie van het integrale agroparkenontwerp, met matterscape-, powerscape- en mindscape-aspecten, zijn argumenten in de wereld van juistheid en waarachtigheid dominant over de argumenten uit de wereld van waarheid. (...)

In de matterscape beschrijving komen de fysieke eigenschappen van het ontwerp aan de orde. Dat is een beschrijving van de werking van het park en daarop gebaseerd de milieu-, veterinaire en fytosanitaire prestaties, die als resultaat uit het ontwerp onderzoek zelf naar voren komen. Ook het 'ongerief'-aspect is onderdeel van matterscape, maar omdat de overige dierenwelzijnsaspecten deels bij powerscape of bij mindscape horen, wordt dierenwelzijn steeds onder het hoofd mindscape besproken. (...)

De Projectgroep en de Stuurgroep kiezen expliciet voor een open communicatie waarin ze duurzame ontwikkeling, innovatie, de open structuur en de sociaal economische ontwikkeling van het gebied consequent benadrukken. De overheden houden zich na het expliciteren van hun keuze strikt aan de formele argumentaties, die de verschillende procedures eisen. De actiegroepen gebruiken argumenten uit de wereld van waarheid, juistheid en waarachtigheid door elkaar' (Smeets, 2009).

